

Բ. Լ. ԶՈՒԴԱՍՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԶԵՌԱԳՐԵՐ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒՄ

1971—72 թթ. ձմռան ամիսներին մասնավոր աչցով գտնվելով Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, հնարավորություն ունեցանք ծանոթանալու տարբեր քաղաքների թանգարաններում ու գրադարաններում, ինչպես նաև առանձին անհատների մոտ պահվող հայկական ձեռագրերի։ Որոշ անձինք, մեր խնդրանքով, իրենց պատկանող ձեռագրերը նվիրաբերեցին Մատենադարանին, որտեղ հաղարավոր աչլ ձեռագրերի հետ գրանք հավերժ կպահվեն իրենց նվիրատուների անուններով։ Եղան և այնպիսիք, որոնք սիրահոժար թուղարեցին նկարագրել իրենց մատյանները և քննօրինակել գրանց հիշատակարանները։

Միացյալ Նահանգների գրադարանների հայկական ձեռագրերի փառքիկ հավաքածուների մանրամասն նկարագրությունը պատրաստել է Կալիֆորնիայի համալսարանի Մերձավոր Արևելքի բաժնի վարիչ պրոֆ. Ավետիս Մանջյանը, որը բարյացակամորեն մեզ տրամադրեց իր նկարագրած 160 ձեռագրերի ցանկը։ Մյանից դուրս Կոնգրեսի գրադարանում (Վաշինգտոն) և Մ. Նյուրոդություն հայկական եկեղեցում (Ֆրեզնո) ծանոթացանք մինչ աչ ոչ մի հայագետի վոդմից շնկարագրված մի քանի հայերեն ձեռագրերի, որոնք անգամ գույքագրված ու համարակալված չէին, ուստի նպատակահարմար գտանք գրանք ևս նկարագրել և մյուս մատյանների նկարագրության հետ մեկտեղ հրապարակել։ Ֆրեզնոյի ձեռագրերը մեզ հայանի դարձան աչ քաղաքից մեկնելուց մի քանի ժամ առաջ, ուստի միայն կարողացանք գրանց հիշատակարանների լուսատպամանները վերցնել։

Նկատի ունենալով, որ աչ ձեռագրերի նկարագրությունը, մեր տրամադրության տակ եղած ժամանակի սղություն պատճառով, կատարում էինք շափազանց շատաչ, հնարավոր է, որ լինեն որոշ վրիպումներ, որոնց համար խնդրում ենք ներողամիտ լինել։

ԱՄՆ-ում կատարած մեր աշխատանքների մասին 1972—74 թթ. մի քանի հոդվածներ ենք ապագրել մեր հանրապետության թերթերում ու հանդեսներում, որտեղ ղեահատանքի խոսք ենք տակ մեր միջոցով ձեռագրեր և թանգարանաչին աչլ տրվեքների հայրենիքին նվիրաբերողների հասցեին, օգտվելով աչս պատեհությունից մեկ անգամ ևս մեր խոքին շնորհակալություն ենք հայտնում քոչոր նրանց, ովքեր սիրահոժար մեզ օգնեցին հայտնաբերելու հայկական ձեռագրերի նոր հասցեներ, ինչպես նաև նրանց, ովքեր հայրենասիրաքար իրենց մատյանները նվիրաբերեցին Մատենադարանին։

ԱՄՆ կատարած մեր շքապալությունը ցուչ տվեց, որ գեակ ցիտությունն անժամոթ հայկական շատ ձեռագրեր կան՝ ցրված աշխարհով մեկ, ուս-

տի անհրաժեշտ է դրանք հայտնաբերելու նպատակով ծրագրված աշխատանք կատարել:

1

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Լսա Անշեխոս, Արշակ Տիգրանյան, № 2)

Լիսոնկա — Միժեռնոյն

ՁԺԹ — 1270

Գրիշ՝ Բարսեղ: Սաացոյ՝ Հովհաննէս: Թերք՝ 328: Նյուր՝ մաղաղաթ: Մեծուրյուն՝ $12,8 \times 17,8$: Գուրյուն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տոյ՝ 19: Մանրանկարչութիւն՝ Խորան 8 (Եւսեբիոսի թղթով և համաբարբառ կանոններով): Մատթեոս՝ 10բ, Մարկոս 99բ, Ղուկաս՝ 159բ, Հովհաննէս՝ 252բ: Կիսախորան՝ 11ա, 100ա, 160ա, 253ա: Լուսանցազարդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ թաշնագիր: Կազմ՝ կաշեպատ առիտակ դրոշմազարդ: Վիճակ՝ բավարար:

Հ ի շ ա ա ա կ ա ռ ա ն

Դրշի

251բ. Ով հրաշափառ և երշանիկ երկնաւոր հրեղէն դասուն... Հեղ յիս՝ յանարժան ծառայս քո ի Յովհաննէս և ի մեղուցեալ զծագս Բարսեղ, զգթութեան վտակս և մի՛ տար, Տէ՛ր, դատ բնդ ծառայիցս քո, որ ոչ արդարանամք, աչդ մաղթանաւք մար քո, Քրիստոս, զմեղաց լուծն մեր խորտակեա՛ և քաւեա՛, և քեզ փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն, ամէն:

Ո՛վ ամեներշանիկ և դասք սրբազան քահանայից, որք հանդիպիք առաւածային սուրբ Աւետարանիս, յիշեսցիք [ի] Տէր դարբայն Հայոց զԱլէսն և զբարեպաշտ թագուհին իւր զԿեաւան և զորդին իւրեանց Կոստանդին՝ զբարի շառափղն ի բարի տրմաաց, որոյ Տէր Աստուած տացէ ժամանակս երկայնս և խաղաղականս և զաւրացուցէ ի վերայ թշնամեաց խաշին Քրիստոսի և սրբադայից ամաւք շնորհեացէ մեզ բնդ երկայն աւուրս. ամէն, ամէն: Եւ որ զմեզ յիշէտ աղաւթիք, և՛ նա եղիցի յիշեալ:

323բ. Ի յեթն հարիւրորդի տասներորդի իններորդի (1270) թուրքերութեան տաճարի Հայոց, յառաջնորդութեան և զիտապետութեան անբիծ հեղինակին և յաջորդութիւն Աթոռոյ սրբայն Գրիգորի՝ Տեառն Յակոբայ և ի թագաւորութեան Կիլեկեցաց նահանգիս Հեքմոյ բարեպաշտի, և ի պարօնութեանն Հայոց Առնի՝ որդոյ Հեքմոյ արքայի, զոր Տէր Աստուած տացէ սոցա ժամանակ խաղաղութեամբ երկայն տմաւք, և յետ յայսմ աշխարհ և ի հանդերձեալ կեանքն զանապառ բարիսն պարգեւեացէ: Նաև երշանիկ ամենաբնեւալ ամուսնոյն Առնի՝ Կիր Աննայի և զեռարոյս մանկան նոցա Հեքմոյ տացէ Յիսուս Քրիստոս հոգի հեղութեան և իմաստութեան և երկիդ առաւածապաշտութեան և բազում ժամանակ խաղաղութեան և հանդիստ յաւիտենական ի յանվախման կեանսն: || (324ա) Վասն որոյ աղաշեմ զամենեւեանս առ հառարակ, ես նուաաբա Յովհաննէս, յետինս յորդիս եկեղեցւոյ, որ ցանկացող եղայ այսմ լուսնիղձ և կենսակիր, բառաշահեան, մշտաւոյս բանից Տեառն մեկոյ Յի-

սուսի Քրիստոսի աւետեաց Աւետարանիս, և ստացա զսա բազում աշխատութեամբ ի լուստարութիւն մանգանց նորածնելոց՝ նոր Սիրովնի և ի պաշտառութիւն սրբոյ եկեղեցոյ, ի բժշկութիւն հիւանդաց և ի վանում ախոյ շարաց, ի պարծանքս քրիստոնէից և փառքս Քրիստոսի Ասածոյ մերոյ, ի չիշատակ հոգւոց մերոց և ծնաւդաց և բնաւ զարմից և կենդանեաց և մեռելոց՝ ս ս ր ա, ս ր ա տ ա լ չ ա լ ՝ ի յ ա ր ց ա ր Վ ա ս տ ա կ ո ց ի ռ օ ց՝ ի վ ա յ ե լ ու մ ն ա ն ձ ի ն ի ռ օ յ և Յ ա ր օ ս ի հանդուցելոյն ի Քրիստոս և յ ի շ տ ա տ կ Գ ր ի զ ու ր ի ք ա հ ա ն ա յ ի և կ ե ն ա կ ի ց ն ի ռ օ յ Հ ա ի փ ս ի մ է՝, և ամենայն հաւատացելոց ննջեցելոց:

Արդ, ո՛վ սուրբ ճոհազգեայ իրաւ|| (324բ) նաւորք և աստփաղաւմար դասք քահանայից, յորմամ վայելէք ի քաղցրաճաշակ, և ղեմատունի, աստուածառոյզ վառկաց աստուածային աւետարանական քանիցս, չիշեսչիք տուաքի պենլոյն Քրիստոսի զստացող սորին զՅովնաննէս՝ սղորմութիւն գտանել յահեղ աւուրն ի մեծի ծագմանն յաներեկ ատենին, մանաւանդ զգծող սուրին՝ զԲապիլ քահանայ, որ ի բազում աղաշանաց յանձն էառ զգծել սորին բազում աշխատութեամբ և աւար մարմնով յանխաղաղ նաւահանդիսս՝ ալար և անդր շրջելով յայրս և ի ծէրպս, զոր իմաստուն քնթերցողքդ և հմտական մտառութք ճանաչէք զարուեստ և զիմաստութիւն, որ ի սմա գանձեալ կայ, վասն որոյ աղաշեմ զամենեւեան՝ քնդ ստացողիս և զգրիչ չիշեսչիք ի Տէր, ուղորմութիւն գտանել ի Քրիստոսէ: Եւ || (325ա) նայն ինքն հասարակաց պարգևատուն՝ ամենեցուն սղորմեացի՝ ստացողիս և գրչին և ալամ չիշատակարանի գրողիս ի վայելողացդ. ամէն:

Արդ, գրեցաւ սա ի Լեառնս Կարմիր, մերձ յանառիկ զգեակն Բաւճրբեղ, ի վանքս Լիսնկա, քնդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին և Սուրբ Նշանին, և աւարտումն սորա՝ ի յանապտա Միծնորոյն եղև... ||:

326բ. Յերեսս անկեալ աղաշեմ զամենեւեան, որք պատահիք սմին, չիշեցէք ի սրբամարտ աղաթս ձեր զերիցս երանեալ ժերունի պատվական քահանայն Յովնաննէս Կոմնձգեցի, որ զաւրինակն շնորհաց, նաև զգրող աւրինակին զԼորստակէս, և Տէրն փառաց ամենեցուն ձեզ և մեզ սղորմեացի՝ առ հասարակ ի յահեղ հրապարակին, որ գործք թաղաւորեն և սատանայ ամալթ լինի:

Հեաւագայի

ա. 327ա. նաև զպատճառ եղեալ կազմութեան սորա զքեւ թաղաւորին Հայոց Հերմոյ և զորդի աստուածաթրի և բարեկաշտի Կաւտանդեա թագաւորահաւրն զՀռիփսիմի կրօնաւորն չիշման արժանի արասչիք, և զկազմող սորա զԳրիգոր փակակալ և զեղբայր նորին զՍտեփանոս վանական քահանայք:

բ. 327ա. Զվերքստին նորողող սուրբ Աւետարանիս զպատուական քահանայն զՏէր Մարտիրոսն չիշեցէք ի Քրիստոս, ո՛վ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ և դասք լուսերամից, զի եա նորողել և կազմել զսուրբ Աւետարանս՝ չիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդացն իւր՝ Զախիմ և իւր որդոյն՝ Ֆաւաշատիմ և իւր կողակցին, և մարն փրոյ՝ Մաւիամիմ, և եղբայրն իւր՝ Պրահիմիմ, և ամենայն արեան մերձաւորս || (327բ) ցն իւր՝ հրնոցն և նորոցն, կենդանեաց և հանդու-

* Յրիվ հատվածը գրված է ալլ ձեռագրով բերված առդի վրա:

ցելոցն, և որ յիշէ և յիշման արժան անէ՝ յիշեալ լինի ք Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ իւր միւսանգամ գալըստեանն. ամէն:

Դարձեալ կրկին անգամ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զՏէր Մարտիրոսն և զկազմակիցն իւր և ծնաւզսն իւր և լի բերանով Աստուածազորմի սասցէք, և Աստուած ձեզ ողորմեացի. ամէն:

Եւ դարձեալ յիշեցէք ի յերկնայթափշ աղաթս ձեր զկազմող սուրբ Աւետարանիս՝ զԿողոյ սաստանուն սարկաւազս, որ տառապեալ եմ և կորեալ և յոժ կոխան կզեալ փորձաքին, բայց յոսս զՔրիստոս ունիմ և զՏիրամայր սուրբ Աստուածածինն: Կազմեցօ սուրբ Աւետարանս ի թվին Ռժէ (1568). ամէն, ամէն:

զ. 1ա. Մառայ Տեառն՝ մեղաւի Տէր Առվսէս քահանայս թ[ւ]ոյս ՌՄԶ (1821) ամի սեպտեմբերի ժն (15) եկի Մերաին, օթէվանս մեր եղև Ամբէցի Ղազաննի Վարա[ւ] յեան պարոն Մելքոնին. զոր և խնդրեմ ի Տեառն[է]յասցէ կիեանս երկարս, շէն և պայծառ պահեսցէ. ամէն:

զ. 1ա. Թուին ՌՄԶԳ (1824) փետրվարին եկի Մերաին Ղազանչի պարոն Մելքոնին տուն, ես՝ Սուրբ Դանեալայ քաղաքաւոր Մելքիսէք վարդապետս, և վասն իմ մեղացս քաղաքն մահտարայ եղաւ (չքջապատվեց), մնացի. Տէր Աստուած այց արտացէ. ամէն:

ե. 328ա. Պատճառ դրոյս այս է, որ ես մեղապարտ Տէր Կարապետ եկի ի սուրբ Երուսաղեմայ նախակաթին ի թւին ՌՄԶԳ (1824), ես |||:

զ. 3ա. (Գրչափորձ) Հասցէ գիրս Տիարպալիւ Հասան վաշի խանն Չալապիզաա մահտեսի փօճայ պարոն Յակոբին ձեռն ի բարին. ամէն (նույնը՝ 9ա):

է. 189ա. 1867 հոկտեմբեր ամսոյ զնեցի զԱւետարանս ի Տիգրանակերտ, յորժամ յուզի էար գնալ ի Սղեբդ՝ ձեռնադրելոյ հովիւ նոցա զԱլիաս նիկոմեացին:

Ս. Դարեան Սիմէօն հովիւ աւետարանական հայոց ի Բաղէշ: Ես ծնընդեամբ Սասունցի Փընկոյի տունէն, Զիքեհաց գիւղէն:

2

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Հ. Փ. Քրաուզ)

ԺԳ—XIII

Գրիշ Վարդերի ընդօրինակած երկաթագիր մեծագիր թղթյա աչս մատչանը հնազետ ու պատմարան, Թուրքիայում Զրանսիայի նախկին ղեկպան ժան Պոզիի մոտ տեսել և նկարագրել է Արտ. արք. Սյուրմեյանը (տե՛ս «Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց եվրոպայի մասնաւոր հաւաքումներու», Ա, 1950, էջ 5—8): Ժ. Պոզին մատչանս գնել է 1936 թ. Կ. Պոլսում Ալիանաք տնունով մեկից:

1971 թ. ապրիլի 30-ին Ժ. Պոզիի ձեռագրերն ու այլ հնություններ աճուրդի հանվեցին Փարիզում, որտեղ և այս ավետարանը ձեռք բերեց նյույորքաբնակ գրադատու Հ. Փ. Քրաուզը (16 East 43rd st., New York):

Պրն. Հ. Քրաուզը հոժարակամ մեզ ծանոթացրեց ձեռագրին և մեր խնդրանքով արամադրեց մանրանկարների սլաշղնիրը:

3

ՄԱՄՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ

(Նյու-Յորք, ժյուլյեն Հովսեփյան)

ԺԳ—ԺԴ—XIII—XIV

Թերթ՝ 1: Նյուր՝ թուղթ: Մեծություն՝ $12 \times 9,5$: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ բուրգիր: Մանրանկարչություն — Մկրտություն (պահպանված են Հիսուսի և Հովհաննես Մկրտչի գլուխները): Վիճակ՝ եզրերը պատռված, մանրանկարը զուսթացի:

Մնթ. Այս պատճառից 1972 թ. փետրվարի 11-ին Նյու-Յորքում տողերիս գրողի միջոցով Ժ. Հովսեփյանը նվիրել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (Պատճառիկ № 1913):

4

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

(Սան Ֆրանցիսկո, Ն. Մարտիկյան, № 5)

Եղեգիս

ՋԽԵ—1306

Գրիչ և ծաղկող՝ Սարգիս կր.: Ստացող՝ Դանիել: Թերթ՝ 453: Նյուր՝ թուղթ: Մեծություն՝ $24 \times 31,5$: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բուրգիր: Տող՝ 15: Մանրանկարչություն — Խորան (համարաբերառով՝ կանոն Բ, է-Ը)՝ 137բ, 140բ, Հարություն Ղազարու՝ 138ա, Հարություն Քրիստոսի՝ 351ա, քայքայված տարբեր մանրանկարների մասերից կազմված մի թերթ՝ 139բ, Իջեցումն խաչից և Հովհաննես ավետարանիչ (երկու նկարների տարբեր մասերը իրար են միացված)՝ 352բ, ինքնատիպ լուսանկարներ, յուրաքանչյուր ավետարանի դարձագրերը արված են ավյաղ ավետարանիչի խորհրդանշանով: Վիճակ՝ վատ, թանաքակեր:

Մնթ. Ավետարանից պահպանում են բազմաթիվ թերթեր, կազմ և պահպանակներ շունի, թերթահան է: Մքանչելի մանրանկարները վնասված են:

Ե. Հալաչյանը այս ձեռագրի մասին խոսում է իր «Նախիջևանի դավառս ուսումնասիրության մեջ (տե՛ս «Ազգագրական հանգես», գիրք XII, 1905, էջ 171) և բերում է գրչի հիշատակարանի մի փոքրիկ հատվածը, որը և վերահրատարակված է պրոֆ. Լ. Խաչիկյանի «ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններում», Երևան, 1950, էջ 42:

Այս Ավետարանը Ե. Հալաչյանը տեսել է Վերին Ադուլիսի Ս. Հովհաննես Մկրտչի եկեղեցում, սակայն թյուրիմացաբար նշել է որպես մագաղաթյա ձեռագիր: Հալաչյանը գրում է, որ ձեռագիրը ավետարանիչների պատկերներ ունի, մինչդեռ ներկայումս միայն Հովհաննես ավետարանիչի պատկերի մի մասն է պահպանվել:

Ինչպես տեղեկանում ենք ձեռագրի վերջին կցված հիշատակագրություններից (453ա և 459բ), Ադուլիսի գեղաբերից (1918 թ.) հետո այն տարվել է

հանդերձեալն չիւրում արքա[յ]ութեան, և դուք և մեր առ հասարակ ք միասին արհնեալ եղիցուք ի շնորհաց Որդոյն Աստուածոյ, դամէնն և զեղիցին աստուցեն սուրբք և հրեշտակք, որպէս և նմա փառք յաւիտեանս:

137բ. Զամէնարհնեալ այրն Աստուծոյ գ'ւանիւլն յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած զձեզ յիշէ:

224բ. Յիշեցէք ի Քրիստոս գ'ւանիւլն և զժնադս նորա:

354ա. Քրիստոս, յիշեալ գ'ւանիւլն և զժնադս նորա:

449բ. Մժշլբմ, լշբ մբրժոհջ զժմժշղմ (= Սարգիս գրիշ յիշեցէք յաղաթս):

Թէ կարդաս՝ դպիր ես և թէ ոչ՝ մի մեղադրել, պատճառ իմաստից է:

Որ յայս սուրբ Աւետարանէս թուխթ սրաշէ վասն կտրելոյ, որ սրաշիւ լիցի և նա ի շնորհաց Հոգոյն Աստուծոյ:

450ա. (նեբէկի յուսանցեում այլ գրչով լուծված է առաջարկվող գաղաւազիւն և առաջարկված նորք)։

Եզրայր սիրս, և խոհեամ բոս հանճարս, ծանիր փակեալ զիրդ այս թէ՝ զԱ[ր]գ[ի]ս գրիշ յաղ[աթս] յիշեցէք:

Ապա թէ այլ գրես համանդամայն գորոյ որ կամիս կամ զառաջին գրերն որդ՝ կամ զվ[երջին]: Այս մինն յառջնէն է և մինն ի յետնէն: Եւ գիմս կարդա. ք', ք', ք', լ', լ', է', պ', ի', ա', դ', ք', ք', է', |||:

Հետազայի

ա. 452ա. Զվերջին նորագաղ այս լուսաւոր մարրափայլ և մեծապայծառ սուրբ Աւետարանիս, բարկմիտ և զսրբասէր և մեծահաւատ առն Ղամբար, որ ետ կազմել զսուրբ Աւետարանս՝ յիշատակ իւրն և իւր ծնաւդացն, հարն՝ Խաչանանչին և մարն՝ Խոնդկարին և կենակիցն փր՝ Ուլուղանին, պահապան իւրն և իւր զաւակացն, և ետ նորոգել զսայ ի հալալ ընշից իւրոց և բրժիշկ հոգոյ իւրոյ, կցորդ, լոյս և ապաւնն առ Քրիստոս և հար՝ հանապարհին վերջին և րանալի՝ դրան արքայութեան և գանձ՝ յերկինս անկողապտելի և առ Քրիստոս միջնորդ և բարկխառ իւրն և իւր ծնաւդացն և ամենայն արեան մերձեաւորացն, ամէն:

Դարձեալ ազաշեմ յիշեցէք ք մարրափայլ յաղաթս ձեր Զաւկոս քահանայ հանդերձ ծնաւդաբն, ընդ նմին և զԱստուածաաւուս, որ աւանական եղէ ի կազմելն սորայ. և որ շատ և որ սակաւ աշխատանք ունին ի յայս սուրբ Աւետարանս, Աստուած միոյն հարիւրապատիկ տացէ այժմ և ի հանդերձելումն. ամէն:

Ազաշեմ զձեզ, ով սուրբ ընթերձողք, յորժամ ընթեռնուք կամ աւրինակէք, խնամքով բռնէք, զի թուխտն խիստ բարակ է և բազում աշխատութեամբ կազմ եղաւ, զի յոյժ հնացեալ էր և ծերացեալ այս սուրբ Աւետարանս: Ի թվականին ԶԽԳ (1494) կազմեցաւ:

բ. 452բ. Եւ դարձեալ յիշեցէք ի մարրափայլ յաղաթս, ով հարք իմ և եզրայրք, զվերջին գրող սուրբ և կենսատու, ամենափրկիչ Աւետարանիս ընթերձողք:

ԶԱմեփաննոս մեղօք լցեալ
եւ զքահանայ անուամբ կոչեալ,
Բայց ի գործոց յոյժ հեռացեալ,
ԶԵՂով միայն կեղծատորեալ,

Ի յաշխարհէ աշխարհ նմանեալ,
Բազում տեղիք շրջագայեալ,
Յետոյ եկեալ ի յայս քնակեալ,
Որ Ազուկեալ վանք կոչեցեալ,
Որ է Յովնա սուրբ առաքեալ:

Արդ, ի թվահանութեանն Հայոց ՌՄԻ և Բ (1773) եղև նորոգումն սուրբ Աւետարանիս, որ անկեալ է ի ձեռս անօրինաց, որ և եղևն պատշառ սորաչ նորոգելոյն Ազուկեցի Օվանէսի սրգիթ՝ Մկրտիչն, Կարապետն, Զաքարիայն և Ֆառուքին, Աստուած իւրեանց կար և կարողութիւն առցէ, գործոց նոցին քաւրիաշնորումն առցէ, և իւր ծնողացն և համայն ննջեցելոցն հանգիստ և արքայութիւն պարգևեացէ, և իւրանքն որքան կենդանի են, սուրբ Աւետար[ան]իս զօրութեամբ ամենայն շարեաց և փորձանաց փրկեալ ազատեացէ, և թէ հարցանէք սոցա՝ մականուամբն Շեխինց ազայքն: Եւ յեա նորոգելոյն Դ (4) և (5) դարի անցաւ, գրող չի գայր, որ սորա պակասն գրէր և լցուցանէր. յարկ եղև մեղաւորիս, սորա պակասն գրեցի խիտա նեղութեամբ, գրաւ (որովհետև) աշքս չէր տեսնիլ, ձեռքս կու դողայր. ժերութեան ժամանակիս կարողութեամբն Աստուծոյ աւարտ հասուցինք: Ով որ որ քննեանուր, գրի խոշորութեան և ազաւանացն ներումն շնորհէք, քանդի կար մեր այս էր:

Արդ, ազաւեմ, զձեզ, ով քննեցնողք սուրբ Աւետարանիս, միով Հայր մերի յիշեցէք զվերայգրեալ նորոգողքն, և զգրողն յիշեցէք և Աստուած ողորմի ասացեք, և զուր յիշեալ լինիք առաջի Քրիստոսի, ամէն:

Եղև նորոգումն ի հայրապետութեան սուրբ էջմիածնի տեառն Սիմէոն կաթողիկոսի և սուրբ ախտիս առաջնորդ Յովնա վարդապետի. լիցի երկար կեանս. ամէն:

գ. 453ա. «Արտագրութիւն յիշատակարան»

Ի 1827 ամի Տեառն և ժամանակս խոսովութեանց պատերազմի Ռուսաց և Պարսից, եկին յանկարծ հէնք բարբարոսք յաւանն մեր Ազուլիս, որ առ զհետովն Եւասիպայ, և անսղորմաբար զգրաւեցին զազգս մեր, և աւերեցին շատնս մեր, ընդ նայն յափշտակելով և զեկեղեցին, և զսուրբ սքանչելագործ Աւետարանն զայս: Որ և երբեմն ի գիրառէ (") ազատեալ է ի տոհմէն Շփիւտնց: Իսկ արդ մեր շարքիւ եզրաքս Վորժ, Փնան, Զաքարեայ, և Յովհաննէս Մկրտչին շ[ա]խն[ա]յաւեանց Վերին Ազուկեցի. վառեալ ի սէր սուրբ հաւատոյ, և ազգի, և եկեղեցւոյ, գնայար ի զանազան տեղիս գտնաւ աշխատանք կրելով հարց և փորձ արարեալ և ի հրաշագործութենէ նորալ գտեալ՝ և բարբարոսաց տեալ քաղում գանձա՝ յետս դարձուցար. և մեծաւ հանգիսին հանգուցար յեկեղեցւոյ Սուրբ Յովհաննէս Մկրտչին տեցեայձուրայ թաղին:

Եւ արդ յերեսս անկեալ պաղատիմք զմաքրումից քննեցողաց և շեմեռանդ հանդիսողաց սուրբ ամենափրկիչ ձեռագիր կարմրակազմ Աւետարանիս և նոր Կտակարանիս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յիշեցէք ի Քրիստոս յայս ամենից մաքուր ազօթիւր զծնողան մեր, զազգս, և զքնտանիս և զմեզ զկենդանի յիշատակս նոցա, որպէս զի արժան ազօթիւր ձերովք և բարի մազթանօքն հաշտեցի ընդ նոսա և ընդ մեզ ամենազօր տնաշառ. զատաւորն ի միտ անգամ զաղտեան իւրոմ, յիշեցէ և զամենայն հաւատացեալս յարքայութեանն ե[ւ]ր[ո]պայի պարգևելով մեզ զխոստացեալ պարգևս մխիթարական ձայնիւ և երանական և կենդանի մնացելոյս օրհնեացէ զերկրաւոր զկեանս՝

պահելով ի խաղաղութեան, և չիշուղքը չիշեալ լիջիք առաջի Քրիստոսի Աստուածայ մերոյ ի հանդերձեալ աշխարհի. ամէն: Ի 1848 ամի, ի 25 հոկտեմբերի ամսուայ:

Ոչնչանալու ենթակալ սոյն յիշատակարանը արտագրուեց՝ ի 1931 թ. մայիս 2-ին ի Քաւրիզ (Պարսկաստան):

453թ. 1918 թի Ա.Ռուլիսի կատարածից թալանին Ա.Ռուլիսն էր և բերում են ծախում Պարսկաստան՝ Քաւրիզում և Խոյում:

1921 թ. Քաւրիզ. Գարսէվան Աղոմոնեան, տարագիր Մաղկածոցի: (Նոյն էջի վրա գրոշմաթուղթ). «Made in Persia, Աւետարան, № 21»:

5

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան, Arml. MS № 4)

Երոսաղեմ

• 92—1321

Գրիչ՝ Ներսէս արեղա: րեւր՝ 562 էջ: Նյութ՝ թուղթ: Մեծւոյրյուն՝ $12,5 \times 14$: Գոռ:քյուն՝ երկսյուն: Տող՝ 21: Մանրանկարչւոյրյուն—Կիտախորան՝ յարաքանչյուր Ավետարանի սկզբում: Լուսանցադարդ՝ քստական: Զարդագիր՝ հանդուցագիր: Գույներ՝ սև, երբեմն կարմրագեղով: Կազմ՝ գրոշմադարդ կաշեպատ տակառակ, աստաղը՝ մետաքսե գործվածք: Պահպանակ՝ վերջում երկու թերթ թղթե ձեռագրից (ԺԳ—ԺԴ դարեր): Վինակ՝ քաղարար, միայն կազմի վերևի աջ անկյունը շարված, կաշին պատռված:

Մեր. Ձեռագիրը թերթակալված չէ. էջաքանակը՝ քստ գրադարանի քարտի: Առաջինի Ավետարանի սկզբնաւէջի վրա՝ կնքադրոշմ «7260»:

Ձեռագրին կցված անդիերեն շորս էջանոց մի նամակում, գրված 1891 թ. հուլիսի 22-ին Քլիֆոն Ափրինգտից (Նյու-Յորք), հասցեագրված դր. Հ. Յոսթերին, նամակագիր Մերի Փ. Ռալֆը հայտնում է, որ ինքը քննել է միս Բուշի կոշմից Հ. Յոսթերին նվիրված ձեռագիրը, և անդեկաթյուններ է տալիս գրչի, ժամանակի և բովանդակության մասին: Նամակագիրը քստ երեսլթին, ծանոթ չի էղել հայկական տոմարին, ուստի և ժամանակի համար նշում է ոչ ոչ քան 14-րդ դար, մինչդեռ հիշատակարանում պարզ գրված է հայոց 92 թվականը (1321):

Հ Ի Հ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրչի

Փասք... Գրեցաւ լուսաւոյայծառ և սուրբ Աւետարանս այս ձեռամբ մեղապարտ պծողի Ներսէսի սուտանուն արեղայի, ի սուրբ քաղաքս Երոսաղեմի, բնդ հովանեաւ սուրբ տնտրինականաց Քրիստոսի տառածայ մերոյ փրկչի և

* Այս հիշատակարանը իրականում ոչ թե արտագրված է, այլ մեկ առանձին թերթի վրա տարագրված և էջված է ձեռագրին:

Սուրբ Հեկշապետեանցս Միքայելի և Գաբրիելի և Ռաֆայ[ել]ի, ի թագաւորութեանն Հայոց Առնի, որդոյ Աշին թագաւորի, և ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդի, որ Կոչի ԴաւղաՅկցի, ի յաթոսկայութեանս Եռասղէմի Տէր ՎաւղաՅի:

Արդ, ազաչեմ դամենեան, որ հանդիպիք ի սմա բնթերցման բանի և սղալի՝ նա դուք ուղղեցէք սիրով և մի Եպիսկոպի, զի ի վշտալից ժամս գրեցի, յորժամ անաւրէն ազգն Մանմեաի յարեան ի վերա երկրին Կիլիկիի և աւար տարին և բազումք գերի վարեցին և դուքք եկեղեցիսն վերստա ի վայր տապալեցին, որ էջմիածին անուն կոչի, և գայլսն:

Դարձեալ ազաչեմ անմեղադիր լինել խոշորութեան, զի կար մեր այս էր, ալլ զի ցանկայի սուրբ Աւետարան և վասն շունեորութեան համարձակեցայ գրել դուքք Աւետարանս ի վայելումն ինձ և յիշատակ հոգւոյ իմոյ և ծնողաց իմոց՝ Աստաշանի և Շեռնֆորի և մեծ մայրկան իմոյ՝ Մէնաիկնայ և քեռեկանն իմոյ՝ Յովանիսի, որ Կրակցի Կոչի և մարաքաւոր որդոյն իմոյ՝ Կոստանդին արեղայի:

Գրեցաւ ի յնաիր տարինակէ, որ Չորկցի Կոչի, ի թուարեութեանս Հայոց 92 (1321), ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ...

Հետազայի

ա. (Մատթեոսի Ավետարանի սկզբնաթերթի վրա) Խաչատուր Հ. Մինասեան Հոդեցի:

բ. (Ղուկասի Ավետարանի վերջում) Ես 111 ոս երէցս զնեցի զԱւետարանս ի Կիրակոս երիցոյն 4 (60) տալիքի՝ ինձ յիշատակ և ծնոխղացն իմոց:

6

Մ Ա Ն Ր Ո Ւ Ս Մ Ո Ւ Ն Ք

(Նյու-Յորք, Տիբան արքեպս. ներսոյան)

Ակներ

929—1329

Գրիչ, ծաղկազ, կազմող՝ Կարապետ: քերք՝ 210: Նյուք՝ մագաղաթ: Մեծուրյուն՝ 10×7,2: Գրուրյուն՝ միասլուն: Գիր՝ քալսրգիր: Տող՝ 16: Մանրանկարչուրյուն—ճակատաւարդ՝ 1ա, 45ա, 61բ, 93ա, 158բ, 172ա, 191ա: Կուսանցադարդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ թռչնագիր և հանգուցադիր: Կազմ՝ գրոշմագարդ կաշեպատ տախտակ, աւտաւր՝ խաչադարդ գործվածք. խաչերի թևերին՝ ՏՐ ԱԾ ՅՍ ՔՍ: Վիճակ՝ բավարար. վերջին թերթերը չուր տեսած, մասամբ սկսեցած և որոշ տեղեր անբնթեանդի:

Մեր. Զեաւգիրս 1972 թ. հունվարի 21-ին Նյու-Յորքում տողերիս գրողի միջոցով գեր. Տ. արքեպս. ներսոյանը նվիրեց Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (№ 10523):

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Պրշի

209ա. Փառք... գրե|| (209բ) ցաւ հզանակ[աւոր տառս, որ կոչի] Մանրա- սումն [ի թվին 22Ը] ||| Յակոբայ, [ի թագաւորութեանս [և] սնի, ի հրեշտա- կարնակ վանաւրէից, որ կոչի Ակնեք, [ձեռամբ] կրկնամեռ անձ[ի]ն Աւա- րա[պետի]*:

Արդ, որք պատա[հիք] ||| կամ արինակաւ, չի[շեց]էք ի [մեղստ]քաւիշ ազաւթս ձեր զեղկելի գրողին, այլ և զծաղկաւ և զկազմաւ զ[աւա- պետ] և ծնաւզսն մեր, զի խիտ ի կարիս ենք, և Տէրն Հասարակաց ձեզ չիշ[ո]ղացդ և մեզ չիշեկոցս ողորմեսցի յիւր կրկնակի դալատեան, և նմա փառք: Գրեցաւ տեարակս յարինակէ Դեխուրի, որ մական ||| || (210ա: [հսկոյ] իմոյ և ծն[ողացն իմոց] ||| Մանկատա[ւոյ] ||| Մամխարունի¹ ||| եացն ի Քրիստոս և ամենայն ազգ[ականաց] իմոյ: [Ազա]շեմ զամենե- սեան [որք հան]դիպիք [սմա]լ, չիշեսջիք ի մաքր[աւոյ]լ լաղաւթս ձեր ի Քրիստոս զմեզ. ինքն, որ առատն է ի տուրս քարկաց, մեզ և ձեզ ողորմեսցի լաւուրն մեծ և ահեղ դատապտանին, և նմա փառք լախտեանս. ամեն:

171բ. Զգրողիկս չիշեա Տէր-ողորմեայիւ:

Հետազայի

ա. 210ա. Արդ զնեցի սայ յերուսաղէմ ի թվին Հայոց ՊԺ (1361) ամի² ||| և այժմ է թվիս ՊԻԳ (1374) ամին, և Քրիստոսի մարգասիրին փառք լախ- տեանս. ամեն:

բ. 210բ. Նուստա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, որ զնեցի զգիրքս տեա- րակս ի վալելուսն անձին իմոյ թվին ՊԺԶԶ (1427): Ո՛վ սուրբ դասք լոյս երամից սրբոյ եկեղեցոյ մանկունք, չիշեցէք ի սուրբ լաղաւթս ձեր զմուրքս իմ զՄարգարիտն, որ զգիրքս զնեց: Գործեալ աղաչեմ թողութիւն խնդրէք ծնո- ղաց խոյոց Մամխարունի³ և հար նորա Մկրտչին և զտակի նորա Մարեմբա- զին և զԽերխարունին. թողութիւն խն[դրեցէք] |||:

* Գեր. Տ. արքեպս. Ներսիսեղ մեզ Հայտնեց, որ ձևաղբեր Համալիար-Հային երկուսը պատերազմի տարիներին լսեղոնում իր մաս 1 եղել և վնասվել է ջրից, որի հետևանքով հիշատակարանի որոշ համալսման անընթեանելի են դարձել. բայց բանի որ ինքը նախապես ծանոթ է եղել հիշատակարանին, 209ա էջի լուսանցքում սև թանաքով նշել է թվականը՝ «20Ը (1309)», վայրը՝ «Ակնեք» և դրշի անունը՝ «Կարապետ», ավելացնելով, որ «թրջուելէն առաջ քառակ էր կարգացուր. Ն. Վ. Տ»:

Մատենադարանի աշխատակից, ձևաղբագետ Ս. Եզանյանը կարողացավ հիշատակարանի վնասված որոշ համալսման վերականգնել, որով պարզվեց, որ ձևաղբերը ընդօրինակված է 22Ը (1329 թ.) և ոչ 20Ը (1309) թվականին: Միաժամանակ պետք է ավելացնել, որ 1309 թ. լեռն թագավոր չենք ունեցել: Հիշատակարանի մեջ վկայակոչվածը լեռն Գ.ն է (1321—1342): Արա մամառակ, նույն 1329 թ., Ակնեքում եղել է Կարապետ անունով մի գրիչ, որ այս հիշա- տակարանի ոճով այլ հիշատակարան է թողել իր ընդօրինակած մի Ավետարանում (տե՛ս «Ժ» գրքի Հայերեն ձևաղբերի հիշատակարաններ», կազմեց Լ. Խաչիկյան, 1950, էջ 219):

7

Մ Ս Ն Ր Ո Ւ Մ Մ Ո Ւ Ն Ք

(Ֆրեզնո, Միքայել Փափազյան)

Գրագարի

ՉՀՁ.—1327

Գրիչ՝ Առեփանոս։ Առաջով՝ Վասիլ սարկավազ։ Քերք՝ 243։ Նյութ՝ մազաղաթ (թուղթ՝ 155, 157—161, 163, 243)։ Անձուրյուն՝ $9 \times 12,5$ ։ Կտարյուն՝ միասյուն։ Գիր՝ բուրդիր։ Տաղ՝ 16։ Ամերանկաւոյն—ճակատագարդ՝ 27բ, 55բ, 76բ, 116ա, 180ա, 196ա, 212բ։ Կուսանցագարդ՝ բուսական։ Զարգացիր՝ թռչնագիր և հանգուցագիր։ Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, գրոշմազարդ։ Պահպանակ՝ սկզբում 2 թերթ թուղթ (Ժէ գ., բուրդիր, միասյուն, մասնաբաժիր)։ Վինակ՝ բաժարար, կազմի Բ փեղկի տախտակը կտարված։

Մնք. Զեռագիրս 1972 թ. հունվարին Ֆրեզնոյում տողերիս զրոգի միջոցով պրն. Միքայել Փափազյանը նվիրեց Մաշտոցի տնօրէն Մատենադարանին (№ 10524)։

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

76ա, Զմեղաք գաղաղարտեալ ծառայոյ Աստուծոյ զԱռեփանոս յերկ[այն] յիշեցէք աղաւթիւք՝ ի մեղաց թողութիւն։

212ա. Զստացաւ ձառանիս՝ զպատուական սարկավազ Վասիլ և զմեղաւոր հոգս՝ Առեփանոս յերկ[այն] յիշեցիք ի մեղաց թողութիւն։

236ա. Փառք... Ի թուականին Հայոց ի ՉՀՁ (1327) գրեցաւ եղանակ[աւ]որ տառս ի սուրբ և հոշակաւոր ուխտս Գրագարի Զեռամբ մեղաթաւալ || (236բ) և տնարհեստ, սուտանուն գրչկայ Սռեփանոս յերկա[յն] ի թագաւորութեան Ասնի զեաւրոյս պատանեկին, զոր Տէր Աստուած բնդ երկայն տուրս պահեացէ, և ի հայրապետութեան Տէր Յակոբայ, ի խնդրոյ աստուածագարդ և սրբաւէր եպիսկոպոս Տէր Վարդանալ և քուէրորդոյն իւրոյ՝ պատուական սարկավազ Վասիլն։

Արդ, ազաշեմ զամենեանն, որք հանդի[պի]ք ամաւումամբ կամ տարինա՛յ զնելով, յիշեցիք աղաւթ(237)թիւք մեղաց թողութիւն զյառաջասացեալ սրբաւէր եպիսկոպոս Տէր Վարդան և զՎասիլ սարկավազ և զմեղոս նոցին. նաեւ զմեղաւոր հոգս Առեփանոս և ծնողսն մեր, և որք յիշէրդ զմեզ սրտի մրտաւք՝ յիշեալ լիջիք և զսօք ի նոցն սղորմած Տէրն, որ է տրհնեալ յաւիտեանս. ամէն։

Ազաշեմ շինել մեղադիր խոշորութեան և սխալանաց, դի կար մեր ալս էր։ Բայց գրեցաւ ի ստույգ և լինալիք տարինակաց, որպէս ահա յայնի է ստույգ գիտաւաց։

Հետազոյի

յս. 243ա. [Ի թ]ուարեութիւնս Հայոց ՉՀՁ (1532) վասն քարոզութեան և ուղորմութեան աշխարհիս, դարձեալ նոյեմբերի ԺԳ (13) եւրք և հանապարհ։

արարաք բարի երթալու Երուսաղեմէ, և մեր քաղկատարած և հառաջմամբ [բ]՝
սրաիւ հանապաղ տալով զատուածային արհնութիւն իմ հոգեւոր եղբարն՝
Տէր Յովանէս աւագ քահանային, ամէն:

բ. 161ա (ԺԹ դ., շեղագիր)

Ձեռքս գրն[ալ]՝ դառնայ ի հոգ,
Դիրքս մընայ՝ յիշատակող:
Կափիրացի Մ. Յովանէսի հընազէան է զայս գրող,
Ոտից կոխան ձերց ի հոգ:
Հայ[բ] մեր որ:

Մեր. Կից՝ ձեռագրիս համառոտ նկարագրութեանը (կատարված Գ. Հով-
սեփյանի կողմից) և ներսեւ Ակինյանի հետեւալ արժեքավոր նամակը՝ հաս-
ցեալոված վերջին ստացող Միքայել Փափազյանին.

Վիեննա, 19 յունիս 1934

Մեծապատիւ

պր. Մ. Փափազեան

Հանութեամբ կարգացի Ձեր պատուական գրութիւնը, որ կը հաղորդէր ինձ
նորութիւն ձեռագրական աշխարհէ:

Ձեռագրիդ բովանդակութիւնն է Մանրումունք, կոչուած նաև Խաղտեւոր
և Խաղցիրք: Կը պարունակէ մեսեդիւններ և կցուրդներ, որոնք կ'երգեցուին (նաև
աչօք) գիշերային, անուօտան, հաշու և երեկոյեան ժամերգութեան ժամա-
նակ: Պետք է նկատել՝ «Մանրումունքն» տեսակ մը դասագիրք կամ առաջ-
նորդ, որ նպատակ ունի երաժշտութիւններուն ուղղութիւն ցոյց տալ յիշեալ հա-
տուածներն—որոնք սովորաբար ՏՕԼՕ կ'երգեցուէին—ի բերան ուսանելու:
Մանրումունքներ երևան կու գան ձեռագիրներու մեջ սկսեալ ԺԳ դարու վեր-
ջերէն: Ինձի ծանօթ են օրինակներ 1312-էն (գրուած ի Սիւ Դրիգոր քահանա-
լէն), 1325-էն (գրուած ի վանս Գալու Դրիգոր Զօրոպի օրինակէն), 1352-էն,
1353-էն, 1365-էն, 1373-էն ևն: Ձեր օրինակին գրիչն Ստեփանոս Երկայն ծա-
նօթ է ուրիշ ձեռագիրներէ ալ: Զարմանքով նկատեցի, որ Ձեր օրինակի վրայէն
ծագած է Գաղատիոյ Զարգուսիան վանքի Բ. Տ Մանրումունքը, գրուած հաւա-
նօրէն ԺԳ դարուն, որ պահուած են նաև յիշատակարանները ամբողջութեամբ
բառ առ բառ (ըստ Ազան վ. Համամհեանի ցուցակագրութեան. անտիպ):
Դրագրակի մէջ գրուած ձեռագիրներու շարքին կը գրուէ Ձեր օրինակը յետա-
գոյն տեղին, զոնէ շատ ծանօթ ըին 1327-էն յետոյ այս վանքին մէջ գրուած
ձեռագիրներ:

Կը յուսամ թէ տողերս պիտի գահացնեն Ձեր հարցասիրութիւնը:

Կը շնորհաւորեմ զՁեզ, որ ունիք աշխարհի պատուական ձեռագիր մը և
կը մտղթեմ, որ իբրև մնացորդ նախնեաց պահպանէք խնամով, մինչև
որ հասնի մեծ Մատենադարան մը, որ գտնէր պատուաւոր տեղ մը ի վայելս
գիտութեան, չափազէս երաժշտագէտներու:

Ես չափազանց շնորհակալ եմ Ձեր աղնութեան, որ քարի եղաք ծանո-
թացնել ինձ ձեռագիրս. իցի՜ւ հետեւէին Ձեր բարի օրինակին ոչ միայն ուրիշ
նման հնութեան սեպհականատէրներ, այլ և մեծ հաւաքածոյքներու տէրեր...

որոնք կը սիրեն միայն ամրաժառանգ պահել նախնեաց մնացորդները, իրենք չեն օգտուիր և թույլ տը չեն տար այլոց օգտուելու: Փորձառութիւնս յայտմ մեծ է զժքախտաբար:

Երախտազէտ զգածումներով և յարգանքներով.

Հ. Ն. ԱԼԻՔՆԵԱՆ

Տ

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԴՈՒԹԵԱՆ

(Սան Ֆրանցիսկո, Ն. Մարտիկյան, № 2)

Քեմնակի վանք (Ղրիմ)

ՊԻՔ — 1373

Դրիշ և ծագկաղ՝ Քրիստոսատուր: Սաացոզ՝ Մազաքիա: Էջ՝ 301: Գրու-
րչուն՝ երկայուն: Դիւ՝ բոլորգիր: Տոզ՝ 21: Մանրանկարչութիւն—Լուսանցա-
զարդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ թռչնագիր: Կազմ՝ գրոշմազարդ կաշի: Վիճակ՝
բավարար:

Մեր. Զեռագրի 1 և 300 էջերի վրա գրված է գրաքննչական պարտիկերեն
կերպագրով (տե՛ս № 4 ձեռագրի ծանոթ.):

ԷԾ-ական թվականներին ձեռագիրը գտնվել է նյույորքաբնակ գորգավա-
ճառ և հեռահաղած Պարույրյանի մոտ, որից և ձեռք են բերել Մարտիկյանները:

Համանաբար այս մատյանը պատկանում է 1918 թ. Ազուլիսից թալան-
ված և հետադադրում Քաղբերկում վաճառված ձեռագրերի խմբին (հմմտ. № 4):

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Յ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

էջ 1—277. Մատենան Ոգրերգութեան Գրիգորի Նարեկացույ. բան Ա—ՂԶ:

էջ 277—278. Յիշատակ մատենիս գրութեան:

էջ 278—299. Վարք սրբոյ ասնն Աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացույ:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ւ ւ ա ն

Գրչի

էջ 299. Փառք... || (էջ 300)... Արդ, եղև զբաւ գրչութեանս ըստ հոլովման
չրջագայութեան ամաց թվակի ազգանագեան ազին արեթական տումարի եր-
կեակ քառից հարիւրոց և տասանց վեցից և թուոց վեցից (1373), յաշխարհա
նունաց, որ կոչի Ղրիմ. ի հայրապետութեան Գրիգորի և մերոյ արքեպիսկոպոսին
Տէր Կիւրեղին. ձեռամբ թարմատար և փցուն գրչի Քրիստոսատուր պիտակա-
նուն կրանաւորի, բնդ հովանեաւ հաշակաւոր երկնահանգէտ և սուրբ ուխտիս,
որ կոչի Քեմնակի վանք, յանուն կենսակիս մաւրն լուսոյ Սուրբ Աստուածած-
նին և առ հանգստարան երջանիկ և սուրբ հայրն մերոյ խաշաշարչար փառա-
ւարակ մեծ ճգնաւորին Քրիստոսի և ի տիեզերայոյս Ասեաթի վարդապետին՝
յով թ վայելուչ զուարթատեսիլ և տրամահարած լեառնային և դաշտային ծովա-
հայեաց:

Արդ, այսմ հոգեպատում սուրբ կտակիս և աստուածաբանեալ սուրբ մատ|| (էջ 301) ենի՝ հոգէնորոց և արտաւարածին, այսահալած և բաժիշ ցաւոց, լուսաւորիշ հոգւոց և փաբաւիշ խաւարային խորհրդոց, խորատակիշ ամբարտաւանութեանց և վարժիշ նուաստախոհութեանց, ցանկացաւ եղեալ սրբաւանեալ և կուսակրան քահանայն Մաղաֆիա (քերված և գրված «Յոնան») և ստացնալսա արդեանց իւրոց՝ ի վաշեխումն անձին իւրոյ և հրահանց և վարժիշ հոգւոյն և մտաց և ի յիշատակ ծնաւդաց իւրոց (բաց թողնված տողեր են եղել, որտեղ գրված է Հետագայի հիշատակարան):

Որք հանդիպիք սմա կարգալով կամ արքինակելով, յիշեսցիք ի մաքրափալլ յազաթս ձեր Մաղաֆիա (քերված և գրված «Յոնան») արեղան՝ զստացաւ գրոցս և զծնաւդսն իւր և զամենայն արեան մերձաւորսն, և զիս զանպիտան զծագակս զՔրիստոսախոս արեղայն և զթմսն ամենայն: Յիշեսցիք և զշնորհաւ արքինակիս զՍարգիս կրանաւոր՝ սպասաւոր Սուրբ Նշանին (մեկ ու կէս տող բաց) և զուր յիշեալ յիշիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

էջ 3. Զնուստ հոգս զՔրիստոսաւոր կրանաւոր և ստացաւ զՄաղաֆիա (քերված) կրանաւոր յիշեսցիք ազաթիւք առ Քրիստոս:

էջ 71. (էջի ներքեի լուսանցքում) Զշեշտերն յազազս եղանակի եզի, որ սանաշափն ուղորդ գաց և ի գոյնն, զի լալիք է:

էջ 122. Զանարժան զնոգս ազաշեմ յիշել ի Տէր:

էջ 192. Ո՛վ սուրբ Աստուծոյ, որք ազաթէք լուսաիզձ մատենի, զողորմելիս և զանարժան[ս] Քրիստոսաւոր կրանաւորս և ստացաւ սուրբ կտակիս Մաղաֆիա կրօնօսքն յիշե[սցիք] ի Քրիստոս:

Հետագայի

ա. էջ 299. Արդ, ես խօջայ Փիւռումս ստացայ զսուրբ գիրքս, որ կռչի նարեկ ի հալալ արդեանց իմոց առ ի վաշեխումն արդայն իմոյ Տէր Յոնանին և յիշատակ ի դունն Թումայի սուրբ առեմելոյն: Մի՛ որ իշխեսցէ հանել և կամ վաճառել զսա ի գրանէ սորին: Եւ որք յանդգին՝ զբաժակն Յուդայի արքցեն:

էջ 301. ...եւսջա Փիւռումին և Մարիամին և եղբարց իմոց՝ Հախնազարին, Հայրապետին, Թեղորոսին, Անդրէասին, Ատելաննոսին, Մկրտչին և ամենայն բնտանեաց իմոց:

Եւ յորժամ ստացայ զսա, էր թուական Հայոց ՌՃԻ (1671),

բ. էջ 146. (Վերի լուսանցքում) Յայոց թվին ՌՄԽԸ (1799), ՎԺԵՍ (ծածկադիբ):

Թեր՝ 281: Նյւր՝ մագաղաթ (թուղթ՝ 83—90, Հետագայի հաճելում):
Մեծութիւն՝ 12,5×17,5: Կտրվում՝ երկսլուն: Գիր՝ բոլորգիր: Մանրանկար:

չարքուն—Խորան՝ 7 (թուղթ նվաճիր՝ 2բ, 3ա, Համաքարքա Կանոններ՝ 4բ, 5ա, 6բ, 7ա, 8ա, 9բ, 10ա): Մատթեոս՝ 14բ, Ղուկաս՝ 139բ, Հովհաննէս՝ 219բ, Երեմիայն (Կարմիր և Կապույտ): Կիսափարան՝ 15ա, 140ա, 220ա: Լուսանցաւիւրդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ թղնագիր: Կազմ՝ արծաթապատ տախտակ, վրան խաչելութիւն, Բ փեղկի վրա մի բանի զունավոր քարեր, աստաղ՝ շերտավոր ցործվածք: Վիճակ՝ բավարար:

Հ ի շ ա տ ա կ ա Ր ա Ն

Հետազալի

ա. Կազմի վրա, խաչելութիւն ներհնում՝ Յիշ[ա]տ[ա]կ է սակերիչ Յաւարին, ԹՄԾԳ (1804):

բ. 14ա. Աստուած լուսաւոր[ի] Հոռոմի հողին մէ դօլաթեմ Ավետարանին գին տվեց: Աստուած լուսաւորէ Ամարի հս[գին]...

գ. 90 բ. 1918 թ. մարտի 7-ին մենք փախանք:

դ. 139ա. Յիշատակ է սուրբ Ավետարանս Յովհաննէս և իւր եղբայր Համարսնամին, և իր զաւակ Գեորգը յաշխարհ Եկաւ 1892 թուին: Աստուած իւրայն յարեշտութիւն տացէ և խաղաղ կօնօք պահեսցէ. ամէն:

149ա. (Նույն ձեռքով) փա Գեորգը Յովսէփեճց մնաց անկատար:

289բ. Վա՛յ բեզ, Մի՛նա, Թ (1000) բերան:

10

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Արսեն և Արմանդ Փուշմաններ, N 2)

ՊՀ—1421

Դրիչ՝ Բարսեղ: Առացող՝ Նորշա: Թերք՝ 237: Նյուք՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 16,5×23,8: Գուրքիւն՝ Երկայուն: Գիր՝ քսորգիր: Տող՝ 18: Մանրանկարչութիւն—քսորէջյան տուած՝ 69ա, Մարկոս՝ 69բ, Ղուկաս՝ 112բ: Կնոջ նկար՝ 236ա, Բարսեղ գրչի պատկերը՝ 236բ (մակագրված. «Սուրբ Ստեփաննոս, բարեխաւա առ Աստուած վասն անարժան Բարսեղի, զի տաց զմեզացն թողութիւն»): Լուսանցաւարդ՝ բուսական: Կազմ՝ կտշեպատ տախտակ, դրոշմադարդ: Պահպանակ՝ մագաղաթ, 1 թերթ սկզբում, 2 թերթ վերջում՝ Ժ—ԺԱ դդ.: Վիճակ՝ բավարար. վերջին թերթերը մաշված: Նախկինում վերանորոգված և թերին լրացված:

Հ ի շ ա տ ա կ ա Ր ա Ն

Գրչի

՝235բ. Փառք... Շնորհիւն Աստուծոյ սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զսուրբ Աւետարանս Ժ (10) ամով և անավաղ ձեռամբ իմով՝ Բարսեղի

տրույզ և անպիտան գրչի, մեղաւոր անձամբ: Արդ, ազաշեմ դամենեան՝ սխալանաց անմեղադիր լինել, վասն զի առաւելանաք և հեծովեամբ գրչի ի ստույղ արինակէ՝ զցանն և դալլ խորհուրդն ի յալլուստ բերելով:

Արդ, ազաշեմ դամենեան զընթերցողսդ, որ ընթեանայր և լուսաւորիբ կամ որք արինակէր գրչութեամբ, ինձ և ծնողաց իմոց՝ Կոստանդին և Մանասանին, ևս նոցա մարն՝ Մաղկոցայ, և եղբարց իմ՝ Աբրիհամա և Կառապետին և Դեղին և քվեր՝ Մատրուսին, և Հայրապետին և երենկին, և ծրողիս՝ Բարսեղիս և ամուսնոյ իմոյ: Ով հալլիք իմք, թողութիւն խնդրէր յԱստուծոյ, և նա կարող է սղարմութիւն շնորհել մինչև ձեզ, ամեն, ամէն, ամեն և ամենայն թամ: (շար. էջերը թափաւած):

Սաացողի

237ա. Փառք... որ հասալց զմեզ ի վերջ ստախ և աստուածաբան սարք Աւետարանիս: Արդ, ազաշեմ դամենեանքդ, որք հանդիպիք այսմ բարաստանիս կամ տեսնելով և կարդալով, կամ արինակելով, կամ ||| ով և ի սքանչելացն Քրիստոսի բժշկութիւն և ի հիւանդս և ախտամետս ցուցանելով, յիշեցչիք ի մարբութայլ յաղաթն ձեր զստացողս սորա զհայր Նուշա և զանդրանիկ զորդին իւր՝ զՋվանն, զօրեցեալ յԱստուծոյ և յամենայն միահամուտ եկեղեցւոյ ախտէս և հասարակ ժողովրդոցս՝ մեծամեծաց մինչև զփոքունս, և զմեծ եղբարս իւր՝ զԱշխիւկ, և զհոգեւոր մայրն մեր՝ զԿոնստանդին և զսրբաւոր զուարն քոյրն մեր զԿոնստանդին և զՍտեփաննիս: Աստուծաւոր, Խաչատուր, Թամսեւ ||| Վախիս, Արամելիմ, որ են կենդաւնի՝ օրհնէ և զհանգուցելոցն՝ սղարմի ||| Ամիրջալ, Սիրանշաւ, Ոսկի, Հոսիսխիմէ: Ըստացաւ և ետ կազմել ի հալալ լընչից ի յիշատակ իւրեանց հոգոյն և նա ||| յիշող յիշեալ յիշիք ի միտ անգամ, ամէն: Թվին ՊԶ (1421):

Հեաագայի

ա. 236ա. Աստուած վկա, ևս Յովնաննէս անպիտան աքեղէս գրեցի: Փառք... ևս Սմեոնն, ևս Աղաշան, ևս Վրդանեսս, ևս Մարիամս տգինք մեր հայրենիք վերի ամբարն շափարովն վախճ ի դուն Սուրբ Յովնաննէս Ակրաշին յիշատակ ծնադաց մերոց, հարն մերոյ՝ Փանոսին, Աղաշանին մայրն մեր՝ Թոթիկնարին, Հասուլին և եղբարց մերոց՝ Մելիքին, հանգուցեալ առ Քրիստոս եղիլին, Երեանոսին, Միւրաշանին և քվերն մեր հանգուցեալ առ Քրիստոս՝ Չինարին, և հարն մեր հանգուցեալ առ Քրիստոս՝ Կուլեանին, վկայութեամբ Կրիգուր վարդապետին Յաղնեցի: Ես Ամիրզուլի որդի տանուէր Հայրապետս վկայ, ևս Ասլանի որդի Սարգիսս վկայ, ևս Ամիւրի որդի Փիւրաշամս վկայ: Ով հակառակ լինի ալխս վախճի... (անընթեանելի երկու տող):

բ. 237բ. Այլ մերձեալ ազաշեմ յիշատակել յաղօթս զհայր վանացն զմահանեալն Սուրբ Առեփանոսին, զհայր Մարգարէն և զանդրանիկ զաւակ երիտասարդն իւր զԱռեփանոս, զգեաւորութի ծաղիկն և զեղեկելի կազմող՝ զՊօղոս Յաղնցի, զաւելածուս սուրբ Նուշանիս, և յիշողք՝ յիշեալ յիշիք ի միտ անգամ զսլուստն, ամէն:

գ. 237բ. ևս մահգասի Պօղոս իմ սրտիս յաւժարութեամբ ԻՌ (20.000) դա-

հեկտն տվի դուռն սուրբ Յովանէս Մկրտչին վահմու, որ բանացցնի, դարենն
և (1000) դահեկան առյ եկեղեցուն լուսագին: Որ որ այլևս |||:

11

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Վաշինգտոն, Բաքկեն եպս. Վարժապետյան)

Սանահին

ՊՂ.—1441

Գրիչ և սաացոյ՝ Տերունական: Մաղկոյ՝ Հովհաննէս: Թերթ՝ 302 (604 էջ):
Նյութ՝ թուղթ: Մեծութուն՝ 14×17: Գուրջուն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տույ՝
19: Մանրանկարչութիւն—Համբարձում՝ էջ 465: Մատիկոս՝ էջ 4, Ղուկաս՝ էջ
286: Կիսաթորան՝ էջ 5, 175, 287: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, դրոշմադարդ:
Վիճակ՝ բավարար. պահպանում են Մարկոս և Հովհաննէս ավետարանիչները
և տերունական նկարները:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ւ ւ ւ ւ

Գրչի

էջ 599. Փառք... || (էջ 600)... Արդ, ես Տէրունական արեգայս, յետինս ի
կարգաւորաց, յիշեցի դրան մարգարէին, որ ասէ. Երանի որ ունիցի պաւակ ի
Սիսն կամ ընդանի յերուսաղեմ: Ընդ որս և ես մեծ յուսով և սուրբ սիրով գրե-
ցի զՍահտարանս. զի թէպէտ շէի լաւագոյն, հմուտ աչում արհեստի, ալ սէր
կատարեալ ի բաց մերժէ զերկիւղն, ապաւինեցա յամենակարողն Աստուած,
Թանն Հաւր և շնորհաւր Սուրբ Հոգոյն կատարեցի և ետաւ ծաղկել Յովանէս
վարդապետի տիրական պատկե|| (էջ 601) րաւք, բոլոր տնայրինականօք, փառ-
օք աւետարանօք և գնդեցկատանիլ խորանօք և գիրահանաց ծաղկաւր և
զսններանկ գեղօք, ծերացեալ աշուր յաշխատեալ և նեղացեալ յուով և կատա-
րեալ կարողութեամբն Աստուծոյ: Նոյն և ես՝ Տէրունական, ծերացեալ և նե-
խեալ անձամբ], յետինս աշակերտաց նորա, որով վրստահացոյց զիս ի շուր
պատկերաց, կատարեցաւ շնորհաւր Սուրբ Հոգոյն դառն և դժնեա ժամանա-
կիս, որով էտա զՇամշուպա Ջահանջա ամիրզեն, գերեաց և կատարեաց ի թվին
ՊՂ (1441) ի յերկնայանգեա և գերահա[շակ] սուրբ ուխտս Սանահին, առ
դառն մար լուսոյ Աստուածածնին, կամայցկութեամբ եղբարցս Ներսէս փիլի-
սոփաի և ալ միտքանիցս:

Արդ, ես Տէրունականս, հոգս և մտխիւս, ստացալ զսուրբ օւետարանս յի-
շատակ ինձ՝ հոգոյ [ի]մոյ և ծնողաց իմոց, հօր իմոյ՝ Եսիլին և մօր իմոյ՝
|| (էջ 602) Թամրա խաթունին, եղբարց իմոց և քերց և ամենայն յարեան մեր-
ձօրաց, որք ի Քրիստոս ևն հանգուցեալ: Վասն որոյ յերեսանկեալ ազաշեմ
զհամայնորմար դասրդ քահանայից, որք օգտիք ի սմանէ և լուսաւորիք սովօ,
յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զիս դբաղմամեղս զՏէրունական, որ ստացաւ զսա յիշա-
տակ ինձ ի վայելթմն. զի մեծ յուսով ստացաւ և սիրովն Քրիստոսի գրեցաւ և

ծաղկեցաւ [է]սլծ տաժանժամբ, այլ և բարեկարն Աստուած աւցէ զիւր առաւ
աղարձութիւնն մեզ և ձեզ:

Դարձեալ լերես տնկեալ ողաշեմ զհա[ն]դիպողքդ աստուածախաւս բու-
րաստանիս, զի սահման է զդալի աշացս՝ նաեւ ի գեղեցիկ իր. լուսաւորի միտքն
և իմաստանա, քաղցրանա կամքն և սրբախանայ, ապա տխորժի ամենայն
զգայ ՝ (էջ 603) արտներն և տայ ի լեզուն զշահարար սերմն և լսելիս քաղմաց
և բերէ զպտուղ անուշ և արգիւնարար, այսինքն զբարի յիշումն և զԱստուած-
աղարձայն ի խորոց սրաւ:

Արդ, որք նախք ի ծաղկազարդ և հոգեւից գրախաւս, լիշեսշիք տա հասա-
րակ զգրեալքս ի սմա ի սուրբ ազաթս ձեռ, և ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցոցս
աղարձի Քրիստոս Աստուած, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

Ծաղկողի

էջ 287. ԶՅոնանէս մեղապարտ նկարիչ աղաշեմ յիշել ի մեղաց թողու-
թիւն, վասն սիրոյն Քրիստոսի:

Հնաագայի

ա. էջ 2. Ես Տէր Պետրոս թողի զԱւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց՝ յի-
շատակ ինձ և ծնողաց իմոց, (նույն ձեռքով առգամեջ՝ «և կողակցին իմոյ Նի-
կարին») և որդոցն իմոյ՝ Ղուկասին, Հայկազին, Դրիգորին, Անտոնին, և որս-
տերացն իմոց՝ Սառային, Նղիսաբեաին, և հարսին իմոյ՝ Սիրայիսարունին.
Մաւիանին, և թասանց իմոց՝ Պետրոսին, Մելիփունին, Քաապարին, Անտոնին, և
միւս այլ Պետրոսին և դատերաց նորին՝ Մաւիանին, Խաթուննանին, Յարու-
խին, Սալվինազին, և այլ ամենայն յարիւնիս] մերձաւորաց իմոց՝ կենդանեաց
և հանգուցեւոցն, ամէն:

Այլ ոչ ով դաւի շինի ո՛չ իմոց և ո՛չ աւտարաց, և թէ քահանայ լինի ազգի
իմոյ՝ պաշտելոյ դասրք Աւետարանս, և եթէ ոչ, յիշատակ տանն իմոյ մնացէ
մինչև ի խորին ծերութիւնն: Աստուած աղարձի Տէր Տէրունականին, որ գրեաց
զսուրբ Աւետարանս և ծախեաց մեզ, ամէն:

Եւ զիս՝ տնարժան Ալբաիչս մի բերան յիշէք, գրող յիշատակարանիս:

բ. էջ 603. Արդ, աղաշեմք յիշել ի Տէր կրկին ստացող սուրբ Աւետարանին
զԱմիւրն, որ ստացաւ զսա ի հալալ արդեան իւրոյ՝ յիշատակ հոգոյ և մարմնոյ
ի ամենայն արեան մերձաւորաց, զի փափա՛ւէի և առի, կարուստ էի և տեսի.
Ժարաւ էի... (շար. էջ 604, տնքնթեռնի):

գ. էջ 1. Զայս գրքշայ Աւետարանս առի Տէր Միկաւեան տապաղ Կարա-
պետնց յի՛ մենէ, որ փքրօթեաթանա է. ի[նձ] ծախեցին, արժեքքն հինգ դու-
րաշօղ, Եեկոյ տնախառնիս: Վըկայ բանիս սրբազան Յակոբ վարդապետ և
Տէր Կարապետ, Տէր Յակոբեան և Արուսեան Յոնանէս. հազար աթ հարիւր
վաթսուն և մէկ, մարտի 25ին. Տիւրանակերտ (ստորագր.) Յակոբ վարդա-
պետ Տիգրանակերտցի (երկու կնքադրոշմ):

էջ 6. Ընծայի Աւետարանս Սուրբ Կիւակոս եկեղեցոյն Տիւրանակերտի ի
Եեկոյ Հայնար վարժապետէ:

էջ 174. Ընծայի սուրբ Աւետարանս Սուրբ Սարգիս եկեղեցոյ Հայնար

վարժարան Եկեղյ գոթէ ի դուռն Սուրբ Կիւակոս եկեղեցոյ. 1881 զգոստոս 15 Տիբրեանական (նման՝ էջ 283):

12

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Լոս Անջելոս, Արշակ Տիգրանյան, N 3)

Վաստատական

264.—1462

Գրիշ՝ Մկրտիչ ԲՆ.։ Ստացող՝ Հովհաննէս Կր.։ Սերք՝ 344։ Նշար՝ թուղթ։ Մեծութիւն՝ 17,5×25,5։ Գուրջիւն՝ երկսլուն։ Գիր՝ բոլորգիր։ Տող՝ 21։ Մանրանկարչութիւն—Մենդարանութիւն՝ 1բ, Ավետում և Աստվածահայր Հովսէփ՝ 2ա, Մոզերի երկրպագութիւնը՝ 2բ, Քառասունորչա գալուստ՝ 3ա, Մկրտութիւն՝ 3բ, Պաշտասկերպութիւն՝ 4ա, Հարսանիք Կանայում՝ 4բ, Անդամաւոր թժշկութիւնը և Ղազարոսի հարսութիւնը՝ 5ա, Մուտք Երուսաղէմ՝ 5բ, Վերնատուն՝ 6ա, Մատենութիւն՝ 6բ, Խաչելութիւն և թաղում՝ 7ա, Գծութիւն ավերումը՝ 7բ, Հարսութիւն՝ 8ա, Համբարձում՝ 8բ, Հոգեգալուստ՝ 9ա, Ղազարոսը Արրահամի դոգում և Մեծատունը տաղակի մեջ՝ 9բ, Քրիստոսը քառակերպչան տիտի վրա և Ավետարանի պատվիրատու Հովհաննէս Կրտսեմորը իր հոր՝ Տեր Մարտիրոսի հետ՝ 10ա։ Խորան՝ 10 (թուղթ Եվսերի՝ 10բ, 11ա, Համարաբրտ Կանաններ՝ 11բ, 12ա, 12բ, 13ա, 13բ, 14ա, 14բ, 15ա)։ Մարկոս՝ 105բ, Դուկաս՝ 166բ, Հովհաննէս և Պրոխորոն՝ 267բ։ Կիսախորան՝ 16ա, 166ա, 167ա, 268ա։ Լուսանցադարձ՝ բաւական, կենդանական։ Զարգացիր՝ խշնկար, հանդուցարար։ Վազմ՝ Կաշեպատ տախտակ, դրոշմադարձ։ Պահպանակ՝ մաշտադաթ, մեկական թերթ սկզբից և վերջից՝ «Պատմութիւն Յովնատիի և Յարադամու», Ժ—ԺԱ գդ.։ Վիճակ՝ բավարար։

Մեր. 1972 հունվարի 8-ին Լոս Անջելոսում տպերիս գրողը այս ձեռագիրը նվեր ստացավ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի համար (N 10521.։

Հ ի չ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրչի

104բ. Քրիստոս Աստուած, ըստ սուրբ աւետարանչիս բարեխաւսութեամբ ազօրմեա ստացողի սուրբ Աւետարանիս՝ Յովաննէս Կրտսեաւորին, և ծնաւդացն՝ Մարտիրոս քահանային, և մօրն || (105ա), և ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց, և ինձ մեղապարտ գծողիս՝ Մկր[տ]իչի, և ծնաւդացն իմօց, և թող զմեզս մեր ամենեցուն, և այնոցիկ, որ ասեն զամէն։

166ա. Զստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զՅովհաննէս Կրտսեաւորն, որ Կապափաղ սիրով ստացաւ զսա՝ զԱւետարանս տառաւածախաւս, ի յիշատակ նոյնիս իւրոց և ծնաւդաց և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց։

Արդ, որք հանդիպիր սմա կարդալով կամ արթնակելով, յիշեցէք զսոսա անմուռաց յիշմամբ ի սուրբ աղաթս ձեր և մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ի

Քրիստոսէ, և Աստուած, որ առաւին է ի տաւրս քարեաց, ձեզ և մեզ առ հասարակ ողորմեացի. ամէն:

341ա. Փառք... || (342ա)... [ե]ւ սո [տե]սեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ, ոմն Յովնաննէս կրանաւոր, զոր ի վաղուց, հետեցանգացաւդ եղեալ աստուածախաւս սուրբ մատենիս, և ետ գրել զսայ, յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդացն՝ Մարտիրոս քահանային և Աղսրին, և ամենայն արեան մերձսորացն և երախտաւորացն:

Եւ արդ, ես յետինս ի քահանայս և անարժանիս ի մանկունս եկեղեցւոյ՝ Մկերիշ քահանայ, հրաման առեալ ի պատուիրանագիր առաքելական քանէն, որ առէ. Յոր կոչումն կոչեցար՝ ի նմին կացցիր...

342բ. ...Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս աչս ձեռամբ սուտանուն գրչիս՝ Մկերիշի. անիմաստ և անախճար: Եւ իմ անընգունակ զորով չարուստ գրչութեան և քաղում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարզ[ե]կաց մեզ մարդասէր հոգին, քաղում աշխատասիրեալ իմ սմայ, գրեցի անարժան ձեռար իմովք չ[բ]նտիր և ի սառչ[գ] արինակէ, կենաւ տառապանաւք և քաղում պանդխտութեամբ, նեղեալ յերեկի և յաներեւոյթ թշնամեաց, ըստ նմանութեան կամ ծովու, որ յալեաց տառանեալ: Իսկ գրեցաւ սուրբ առեալսրեր Աւետարանս ի մեծ թուականութեանս Հայոց ԶԺԱ (1462) ի կաթողիկոս... (շար. էջերը թափմամբ):

Հետազոյի

ա. 1բ. (Նկարի շրջանակի ստորին մասում կապույտ խորքի վրա սպիտակ երկաթադրով, մասամբ անընթեռնի) ԶՆ ||| և զծնաւզան իւր յիշեցէք ի թ[րխատ]ս:

բ. 105ա. (Այլ ձևադրով, բոլորգիր, ժն գար) Յիշեցէք ի Քրիստոս զՂուծրի խարուն. զԹուրանդէն և զԱլբան և զՔարսէն և Աստուած ողորմի տաացէք սոցա. ամէն:

գ. 5ա. (Նկարի լուսանցքում) Ես Տէր Պ[ե]տրոս Բ[ա]յզէնցի, ս[բ] ի կոչի որդի[ի] Տէր Սարգիսի, որ եկա[ւ] զքահան ժեղօգք Մապրոկորո Սուրբ Կաւապեաին, որ հանդիպայ աչս Աւետարանիս թուին ՌՄՄԴ (1805)-ին:

դ. 266բ. Հայս Կարմիր Աւետարանս գնեցի Առազի Յարութիւն վարդապետէն ի Բաղէշ Սիմեոն Սասունցի Դաւթեան: 1873 թիւ Փրկիչ, հոկ. 10:

Փրիչ՝ Ղուկաս: Թերք՝ 474: Նյաւք՝ թուղթ: Մեծուքյուն՝ 7,5×9,5: Գուրյուն՝ միասյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տաղ՝ 17: Մանրանկարչություն—ճակատագարդ՝ 72ա, 138բ, 175ա, 371բ, 399բ, 433բ: Լուսանցադարդ՝ բուսական: Զար-

դադիր՝ թռչնագիր, հանդադրագիր: Ապա՝ կաշեպատ առիտակ, գրաշմարտից: Վիճակ՝ քայքայված, ցեցակեր, սկզբից, միջից և վերջից պակասավոր:

Մնբ. Չեռագիրս 1972 թ. հունվարին Սան-Ֆրանցիսկոյում առկերիս գրողի միջոցով Ն. Մարտիկյանը նվիրեց Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (N 10526):

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

300բ. Զմեղաւոր և զանաւորան Վովաւսս յիշեցէք:

14

14

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

(Ֆրեզնո, Սուրբ Երրորդութեան Մայր եկեղեցի, N 4)

ԺԵ—XV

Հիշատակարան շունի:

15

ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵԻԱՅԻՈՅ ԼՈՒՆՄՈՒՆՔ ԳԺՌԻԱՐԻՄԱՅ ԲԱՆԻՑ
Ի ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԳՐՈՅՆ ՅՈՐԱՅ

(Ֆրեզնո, Սուրբ Երրորդութեան մայր եկեղեցի, N 5)

ԺԵ—XV

Գրիչ՝ Սարգիս:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրիգոր Տաթևացու

[[[[Եւ] ժողովոցն մեկնութեան[ս է] վաճական վարդապետն՝ աշակերտ Ախիբաւ վարդապետի, որ Գոշ անուանի, և է սա վարդապետն Վարդանայ, և Վարդանն՝ Ներսէսի, և նա՝ Նաայեայ վարդապետին, որոց յիշատակն արհնութեամբ եղիցի. ամէն:

[Ա]րդ, ևս վերջինս ի ծնունդս եկեղեցոյ Գրիգոր մականուն խնդրող բանի, որ ի վաղուց հեռէ փափաքէի բոլոր Մեկնութեան Յորայ: Եւ ի թուականութեան Հայոց ՊՄԷ (1408) ամի եկեայ մեր յերկիրս Քաջբերունի և ձմերկալ ի հրեշտակարեանէ վանքս Մեծոփայ, ի սպասու գամբարանաց վարժապետացն սրբոց: Եւ քնթերցմամբ հաւաքեցի զգծաւարալոյժ բանս Յորայ և զմեկնչաց նորա, այլ և սակաւ ինչ լուծումն Առիստակիսի և Գևորգեա ի խրատս գրչու-

թեան, բնդ նմին և զՔաղաածոյ մեկնութեանն Յովհաննու անտարանչի, և բնծայեցի քի սլա[տիւ] սուրբ տեղւոյս ուսում[նաս]էր տնձանց՝ ուղղադատեմտաց [և] ի գլուխս բաժանելով զասն մատուր տեսութեան և զարդ սւսման ի պէտս բեմասացութեան և ի խրատս զրուցատրութեան:

Արդ, եթէ գացի ինչ ի սմա ըստ Համոյից խնդրողաց՝ Տեառն շնորհ[ք և թէ] ոչ՝ աշնպէս շնորհք և պակասն [փոքր] ընկալ անաթոյս մերոյ ն[երեւ]ցի, որ և յուսուոր վարդապետին մերոյ Զովհանն Ռոտմեցոյ ի սմա մասն բարեաց լիշեալ եղիցի: Որ և մ[եզ] յուսողաց և ձեզ լիշողաց ոգորմութիւն Տեառն հաստատեկեացի:

Այլ և աղաչեմ զմտերիմ գաղափարաւոր, զրել զսա[կ]աւ լիշատակ մեր, և զս[բ] գրեալ լիջիք ի գիրն կենացն յաւիտեանից. ամէն: Եղիցի, և զիցի:

Գրչի

Այլ և կրկին աղաչեմ լիշեցէք ընդ զմերոյ առացեալն զբազմամեզ գրիչս զՍարգիս և զԺնոզն իմ և խոշորութեան անմեղագիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

16

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Ալիս Գալուբշյան)

ԺԵ—XV

Գրիչ՝ Զաքարիա Մաղկալ՝ Թումայ: Նյուր՝ թուղթ: Մեծություն՝ $21,5 \times 31$: Գրություն՝ երկայուն: Գիր՝ բարդիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչություն—Քրիստոսը քառակերպյան աթոռի վրա՝ 2բ, Իսահակի զահարերությունը՝ 3ա, Ավետում՝ 3բ, Մնունգ՝ 4ա, Մոզերի երկրպագությունը՝ 4բ, Քառասունօրյա դալուստ՝ 5ա, Կոտորումն մանկանց և Մկրտություն՝ 5բ, Հարսանիք Կանայում՝ 6ա, Նկանակների բաշխումը՝ 6բ, Անդամալույծների բուժումը՝ 7ա, Պայծառակերպություն և Ղազարոսի հարությունը՝ 7բ, Մուսքը Երուսաղեմ՝ 8ա, Ռոմլիա և Մասնություն՝ 8բ, Քրիստոսը Պիղատոսի առյանում՝ 9ա, Խաչելություն՝ 9բ, Դժոխքի ավերումը և Հարություն՝ 10ա, Համբարձում՝ 10բ, Հոգեգալուստ՝ 11ա, Սարգիս և Թեոդորոս զորավարներ՝ 11բ: Խորան՝ 10 (Թուղթ Եվսերի առ Կարպիանոս՝ 12բ, 13ա, Համաքարբառ կանոններ՝ 13բ, 14ա, 14բ, 15ա, 15բ, 16ա, 16բ, 17ա): Մատթեոս՝ 18բ, Մարկոս՝ 95բ, Ղուկաս՝ 146բ, Հովհաննես և Պրոխորոն՝ 217բ: Կիսախորան՝ 19ա, 96ա, 147ա, 218ա: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմադարձ: Ա փեղկին մետաղյա 5 խաչեր, մեկը կապույտ ակազի խաչերի վրա՝ «Աղայրէգի», «Ալիխան» «Յուխան», «Փոսնգ[ուլ]», «Թրկէլդյ (»)»: Պանպանակ՝ մազաղաթյա, երկուական թերթ սկզբից և վերջից, մասն Ավետարանի, Ժ—ԺԱ զդ.: Վիճակ՝ բավարար, միայն կողի կաշին սրատուփած:

Սնր. 1972 թ. հունվարի 23-ին Նյու-Յորքում տողերիս գրողը այս ձևապարհը նվեր ստացավ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի համար (N° 10522):

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ճ

Գրչի

285ր. Փառք... որ արամաեայց զմատուհնս վերջացեալ տկար ողորձ՝ Չա-
Կաբոյ սուտանուն կրօնաւոր, գրեալ և կարգեալ քզնաոս երախտեայց աստուածա-
ծաղործ սքանչելեացն, զոր հշմարթա և աստուածաբան միածին Որդին Աս-
տուծոյ Յիսուս Քրիստոս ի վախճան արուրցս աշտցիկ կատարեայց զնշանս և
զարտեալսն, որպէս զի որք ընթերցին, ի միտ ասցին, թէ նոյն Տէր է, որ Մով-
սէոյի հրամայեալց||... (շաբ. էջերը թափւած):

Մազկուղի

16ր (Խորանի վերին հեծանի վրա) ԶԹումա ծաղկոզս յիշեցէք ի Երիստոս
ազաւեմ:

Հետազայի

ա. 286ա. Ով լուսերամ դառք քահանայից և մանկունք սուրբ եկեղեցոյ,
չորժամ հանդիպէք սուրբ Աւետարանիս, ասացէք Աստուած-ողորմի Վարդա-
նին և ծրնօղացն՝ Արեխամուն և Գօզալին, կողակցուն՝ Մարանին, որդոյն՝
Յովանէսին, Յոնանիսին և Մկրտչին, զստերացն՝ Սինուբաւին, Մաբգաւաին,
Ալբուին, հարսնեայց՝ Զամանին, Գաֆաւին, Հոռոմսիմին, Արեխամուն,
Մանուկին, Մալիխանին. ասացէք Աստուած օղորմի, որ ստացաւ զսուրբ Աւե-
տարան ի հալալ վաստակոց իւրոց, ասացէք Աստուած-օղորմի, Աստուած ձեզ
օղորմեացի. ամէն:

Արդ, ես՝ Վարդանի որդի Յովանէս և եղբարն իմ՝ Յոնան և Մկրտիչն զնե-
ցինք զսուրբ Աւետարանս ի հալալ վաստակոց մերոց՝ յիշատակ հոգոց մերոց
և ծրնօղաց մերոց՝ Վարդանին և Մարանին, և ծրնօղաց նորին՝ Փանոսին և
Խոռոմին, և Տէր Յոնան սրբաւէր քահանային, որ կամակից եղև այս բարի
բանին, թվին ՌՃԿԲ (1713):

բ. 287ա. Փառք... Զվերջին զստացոզս սուրբ Աւետարանիս՝ բարեմիտ և
հաւատարիմ ազա Միւհայէլ և կողակիցն իւր Փուրանդէն առին զսուրբ և փրկա-
ղործ Աւետարանն հրաշալի և բժշկեարար իւրեանց հոգոյն, չալալ վաստակոց
իւրոց, տնջինչ յիշատակ իւրեանց հոգոյն և ծնօղացն իւրոց՝ ազա Բաղդասա-
ւին, կողակցուն՝ Եղիսաբեաին, եղբօրն՝ Յակոբին, քուրսչ՝ Քումարեաին և
հանդուցելոց նոցին, ամէն:

Դարձեալ կրկին տնդամ յիշեցէք ի Քրիստոս և Աստուած օղորմի ասացէք
ազա Միւհայէլին, կողակցուն՝ Փուրվանդին, հօրն՝ Տէր Պեարոսին, մօրն՝ Զմրու-
րին, եղբօրն՝ Յովասթայիին. ամէն. որդոյն՝ Բաղդասաւին, կողակցուն՝ Էր-
սեմսիմին, Յարութեին, կողակցուն՝ Եղիսին, Մուրադիսանին, կողակցուն՝ Գա-
ւրիանին, Գուլամիւրին, կողակցուն՝ Զարիֆին || (287բ) Աւետին, կողակցուն...
(անվան տեղը բաց), Ապիխանին և հանդուցեալ որդոց՝ Քումաշանին, Ապի-
խանին. ամէն:

Գարձեալ կրկին անգամ աղաչեմք դարբասիւնդ ձեր, ով լուսերամ դասք քահանայից և մանգոնք սուրբ ևկեղեցոյ և առ հասարակ ժողովուրդք, չիշեցէք ի մաքրափալ յաղօթս ձեր, յի արիւ և բոլոր հաւատով Աստուած-ողորմի տապէք ազա Բաղդասարին, Կոզակցուն՝ Եղիսաբեաին, որդոյն՝ ազա Միքայէլին, Կոզալկյցուն՝ Փուրվանդին, Տէր Պետրոսին, Կոզալակյցուն՝ Զմրուրին, որդոյն՝ Յովասափին, Բաղդասարին, Մուրադխանին, Եղիսին, Զարիֆին, Աւետին, Ասլիխանին, Ասախաճառուրին, Փումին, Աղուրին, Մեծին և փոքրիին, առ հասարակ ամենեցուն. ամէն:

Գարձեալ Աստուած ողորմի տապէք չիշատակ գրողաց հոգոյն, Աստուած ողորմեացի փոք միտանդամ գալստեանն և ի յահեղ դատաստանին. ամէն:

Քափին ՌՃԶԳ (1734)-ին. ամէն:

Դռնափորն (Հայերեն և հայատառ թուրքերեն). 1ա, 2ա, 286բ:

17

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

(Զիկագո, Յսկան և Լուսին Բապիրյաններ)

ՋՄԳ—1504.

Դրիշ՝ Յակոբ եպս., Մկրտիշ: Ստացող՝ Պօխանի Ասլան: Թերք՝ 131: Նյուր՝ թուղթ: Մեծություն՝ $18 \times 13,5$: Դրություն՝ միասյուն: Տող՝ 15—18, Կազմ՝ կաշեպատ առիտակ, զբոշմազարդ: Պանպանակ՝ մազազաթ, երկուսական թերթ սկզբից և վերջից, Ժ—ԺԱ դդ., մասն Մատթեոսի Ավետարանի: Վիճակ՝ բավարար. պահպանակները վնասված:

Մնբ. Ձեռագիրս 1971 թ. գեկտեմբերին տողերիս զբողի միջոցով Բապիրյանները նվիրեցին Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (№ 10519):

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Դրշի

115ա. Որ ողորմի մեղաւոր Մկրաշիս և ամենայն երախաւորաց մեր և ծնողացն. ամէն:

130բ. Ով ամենաբարի Տէր Յիսուս, քո Կամաւոր խոնարհութեամբդ ողորմեա մեղաւոր և անարժան գրչիս և ամենայն երախաւորաց մեր և արեան մերձաւորաց մերոց, և թղախս՝ կոկողի՝ մահգասի Տէր Ասզաւրի և արեան մերձաւորացն:

Դրեցաւ ի թվականիս ՋՄԳ (1504), և խոշորութեանս անմեղադիր լերուք, դի տուրք ձմեռնային էր, բայց փասն թախանձանաց ևզբաւր գրեցաւ յայս դժնգակ տուրքս, որ է յունվար ի ԺԸ (18), և Քրիստոսի փառք յաւիտեան:

131ա. Փառք... Դրեցաւ սուրբ Մաշտոցս ձեռամբ Բ (Չ) գրչաց՝ Յակոբ

Եպիսկոպոսի և Մկրտիչ գրչի, ի խնդրոյ վարդեա Ասլանին օգօրան յուն և իւր կենակցին՝ Փաշախարունին և տմենալն զարմիցն և զաւակացն:

Արդ, յերես անկեալ ազաշեմ զամենեւեան, որք հանդիպիք սուրբ տառիս, յիշեալիք ի մարբափալ յազափս ձեր զստացալ սորա՝ զպօռնի Ասլանն և զկենակից նորին՝ զՓաշախարունն, և ձեզ յիշողացդ և մեզ ան հատարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուածն մեր. ամէն:

Հետագայի

ա. 106բ. (Նստրդիր). Այս գիրս Բալվցունց մահտեսի Քումանան որդի տիրացու Տօնապետս յԷԷ. (1781) գիրեց, որ (=սվ) որ կանգանէ (=կարդանէ)՝ ողորմիս հանէ:

115ա. Բալվցունց մահտեսի Գեվորգին որդին Օնանի այս սընըն յԷԷՁ (1780) վարդեվառին կիրակէն եղեալ է:

115բ. Գիրս գրեալըն յԷԷ. (1781): Գիրքս գրեալ Բալվցունց մահտեսի Օվակմին թօռըն՝ մահտեսի Քումանանին որդին տիրացու Տօնապետս գրեց: Այս գիրքքս տիրացու Օնանի || (116ա) որդի մահտեսի Գեվորգին է. իւր որդի [Օնա]նըն եղեր է վառդէվառին բարկէտին [կիրակ]էն: Այս գիրքքս եղեալ սընըն յԷԷՁ (1780): Այս է սընըն յԷԷՁ (1780):

բ. 121բ. (Նստրդիր, ալ) Յիշատակ այս գիրս տիրացու Քումանանին, տիրացու Մաւախոսին, տիրացու || (122ա) Դեիգորին, տիրացու Յնօֆին, տիրացու Կասպարին, ով որ կարդանք՝ ողորմիս տաէ:

18

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի*

(Ուեսթ-Հարթֆորդ, Քըննեթիքեթ, օր. Ժողեֆին Պարթ)

Աւագա գյուղ, Կեսարիա

ՌԹ—1560

Գրիչ՝ Հակոբ քհ. Սարգսյան, էջԲ՝ 567: Մանրանկարչություն—«Միջոցակ և օրոշ շափով գունաթափ»: Վիճակ՝ լավ:

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ը Ն

ա. էջ 1—146 նախերգան և Մեկնութիւն Արիստատելի Ստորագութեանցն՝ արարեալ Դաւթի անյաղթ փիլիսոփայի:

բ. էջ 146—252 Յաղագս մեկնութեան Պերի արմենի[ստի]:

* Այս ձեռագրի նկարագրութեանը, որք կատարել է Տեր Մկրտչ Ժ. վրդ. Սեմերճյանը, և նմանաբար Տանդասարլի Յիշատակարանի լուսապատմենը մեզ է արտածարել պրոֆ. Կ. Ուլուհոնջյանը (նյու Քլըզի): Տե՛ս Մաշադյան Մատենադարան, անտիպ ձեռագրացուցակներ № 127:

զ. էջ 253—281 Արխատուելի իմաստասիրի Յաղազս ամենայն աշխարհի:

դ. էջ 282—321 (Բովանդակությունը նշված չէ Մ. ծ. վրդ. Սեմերճյանի նկարագրության մեջ):

ե. էջ 321—462 Երանելոյն Գրիգորի նիւսացոյ տապալաւ Վասն քնութեան մարդոյ:

զ. էջ 463—552 Գրիգորի եպիսկոպոսի՝ եղբօր Բարսղի Տեսութիւն ի մարդոյ կազմութիւն:

է. էջ 552—560 Հերմա Եռամեծի Առ Ասկղեպիոս (Սահմանք).

ր. էջ 562—567 (Այլ գրչի կողմից բնագործնակված Սմբատ Թագավորի հիշատակարանը — տե՛ս ստորև):

Հ ի շ ա ա կ ա ր ա ն

Համված

«...ի քաղաքն Կեսաբիայլ և ի գիւղն յնեֆառայ, բնդ հովանեաւ Արքայ Կաապլետի ... սուրբ վանացն և ձեռամբ հանճարեղագոյն Տէր Յակոբ շնորհալի քահանայի»:

(562) Յաղազս չիշատակարանին ի վերջ մատենի այնորիկ յորմէ մեր զգիրքս զայս օրինակեցաք, զոր բարեպաշտ թա՛ւաւորն Սմբատ ստանաւոր շափմամբ շարագրեալ էր աչապէս.

Մ՛ջ հանճարեղք իմաստ բանիս
 Եւ մակացուք լոյս արհեստիս,
 Մտադրութեամբ միտ դիք բանիս՝
 Անյաղթ գիտուն վարդապետիս,
 Որ զընթհանսրն առեալ գոյիս,
 Դնեալ բաշխեաց մարդկան ազգիս՝
 Իրր զընթհանսր գկենդանիս,
 Բաժանեաց ի ձիս և ի շորիս,
 Զորս հոմանումքք առնէ տեղիս,
 Բսկ բաշխելով գանուան գոյիս՝
 Միտորէ դարձեալ ի միս:
 Եւ յարանումքք գոլ նմանիս,
 Արպէս յարի ազգէն արիս,
 Կամ ի միոյն նայնն իսկ առ միս:
 Արդ, ո՛նց պատմեմ զո[ւ]թն զբանիս,
 Երբ կարի խիտ կարն է տեղիս:
 Բայց թէ հազար կարճեալ բանիս,
 Հարկն կոչէ գիս աչս տեղիս՝
 Յիշել զմայրն ամէն գոյիս
 Եւ զպատճառն ծնընդականիս,
 Զգոյացութիւնն սրով լիւնիմք
 Եւ գոյանամք ի յաշխարիս:
 (563) Եւ զիննէքին բնկերք սորին,
 Որ սա գլուխ է տառնէկիս,
 Զորս անունեաց Արխատուել

Մատուցութիւնք տաան սեռիս,
 Եւ զոր գրեաց Արիստոտէլ
 Նամակ եւ գիր պարմանալիս
 Աս Ազեքսանդր իւր աշակերտ
 Տիեզերակալ երեզ կուտիս,
 Երբ հեռացեալ էր ի նմանէ
 Աննուլ գշորս կողմն աշխարհիս,
 Զորս ընթհանրեաց ի քիչ տեղիս՝
 Զգիտութիւն տնտեսելիս
 Եւ ժողովեաց ի միասին
 Զիմանալիս եւ զգալիս,
 Ընթերցիք եւ պարմացիք,
 Որք ի խնդիր լինիք բանիս,
 Զմակագիր բնութեան ազգիս.
 Գերզուրի Նիսայ վարդապետիս,
 Որ ժողովեալ ի մի տեղիս,
 Յարմարեցի ի պատեհիս՝
 Եւ մեղատօրս եւ սղքալիս,
 Տրուպ գինտօրս եւ եղկելիս,
 Սմբատ անուն իմ հաշկազնիս,
 Տէր եւ պարօն Պապեղօնիս
 Եղբայր Հէքմուլ Թագաւորիս
 Եւ սպաշապետ հայոց գնդիս:
 Նայն եւ շինօղ ի բնէ նորոյ
 Զանառ պղեակն անմարտելիս,
 (564) Որ քառ իմօյ անունս եղի
 Սմբատակալ քաջ ամբոցիս:
 Զորս աղաչեմ զամենեւին,
 Որք ընթերցող լինիր զբրիս,
 Խնդրել պա[ր]գիս ի Քրիստոսէ
 Զթողութիւն մեղաւորիս,
 Եւ պարգեօզն առատաձիր
 Տրիտուր բարեաց այս է բարիս,
 Ի հայ ազգիս ի թվականիս
 Ի վեցհարիւր իննիսուն երրորդիս (սողամեջ՝
«693»)
 Գրեցի վարար ձեռօքս
 Անլար քղգիր յիշատակիս:

Եւ աստուծոյ մեծին հզօրին, անմահին, միայն կարողին, ընդհանուր
 պայիցս արարողին եւ լիտ ճշմարիտ հայրենի տէր եւ լիտմնաց մնացողին, զի
 սուտ եւ խաբերայ է ասել այլ ումէք ասղբել կամ վայելել եւ կամ ճոխալ ի վա-
 չելլութիւնս աշխարհի, բայց միայն ի նմանէ, այլ մահկանացւածս պարտ է
 ամենայնի խոկալ զմեռանիլն քառ գրոյն եւ տեկանաւն եւ զործնականաւն
 զարդարել զբարս եւ զմշտենջենաւորին առնակից լինել, որում պարգեւողին
 փառք յաւիտեանս. ամէն:

ՆԱԹ. Սմբատ Գունդստարի այս հիշատակարանը այլ ձևադրից հառաքանքար (տպը՝ 41—48, 49—52 և 59—62) հրատարակել է Ղ. Ալիշանը նախ «Միսուանում» (1885, էջ 71 և 76), այնուհետև ամբողջապես՝ «Հայապատումում» (1901, էջ 481—482), իսկ Գ. Հովսեփյանը իր «Յիշատակարանը ձևագրացում» (1951, էջ 954) բերել է դրա մի այլ տարբերակը, վերջնելով Գրիգոր Նյուսացու «Յաղագս բնութեան» և Արիստոտելի «Մասրացութիւնք» աշխատութիւնները ընդգրկող մի ձևագիր մատչանից, որը Սմբատ Գունդստարի պատվերով ընդօրինակվել է 1239—1244 թթ.:

Հիշատակարանը այստեղ կրկին հրապարակում ենք ամբողջությամբ, որովհետև սա ևս մի նոր տարբերակ է և ունի բազմաթիվ տարբերություններ:

19

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Յրեզնս, Սուրբ Երրորդութիւնն Մայր եկեղեցի, Ն 3)

ՌԻԶ—1577

Հ ի շ ա ա ա կ ա ւ ա ն

ԳԵՂԻ

Փառք... Ենոքհիւ Տեառն սկսայ և խնամաւոր նորին կատարեցի եռափափաք սիրով Տոգ... (հաջորդ թերթին ընկած) սորին հեք և փանաքս, և տկար անձամ[բ] կատարեցի դառած[ե]ալ մեղաւք Տէր Թաւրիանա (°), մեծ Տէր Քումայ, միջնեկ Տէր Քումէն, փաքք Տէր Քումայ, Տէր Դանիէլ, Վաղանէս, Մկրտիչ, Մազում, Ասմէս, Նաւասարդ, Սարգիսին, Նաւասարդին, Մաւրաւին, Անքառանին, Եղիսաբերին, Հոռոմսիմին, Մարգարիտին, Փանուրին, Սիմէոնին, Մաւրիւսսին և ամենայն ար[ե]ւմտե մերձաւորեաց կեն[դ]ան[ե]աց և ննջեցելոց յիշեցէք առ Քրիստոս, և Աստուած զձեզ յիշէ իւր միւսանդամ դալըստեան. ամէն:

Տեառք գրեցօ ստեղա յիշատակարանս. թվին ՌԻԶ (1577) էր. ամենեղայգիր լեռուք, զի կար մեր այս է:

Հնապալի

ա. Արդ, վերջին ըստացող սուրբ Աւետարան[ի]ս հեղահոգի և բարեմիտ աշտուածաւէր Մաաւուրն և ծնողացն իմոց՝ Դանէլին և մայրն՝ Եանիւսին և հոգակցին՝ Հուրին և եղբօրն իմ՝ Ավաբին, հոգակցին՝ Հէրիբին, որդին՝ Ալանվիւտին: Դարձեալ յիշեցէք Մաաւուրն, որ սուրբ Աւետարանս գերի էր անգեալ ի ձեռն տանկաց, որ աղատեաց սոյ Հաւալ վաստակօք՝ խրեանն յիշատակ: Դարձեալ յիշեցէք տանուաւէր Մաաւուրն, հոգակցին՝ Հուրին, դուստր Ենաւուրն, որ առ Քրիստոս է հանգուցեալ: Դարձեալ յիշեցէք [ե]զիկեղի թառն

Տէր Կառապետ, որդի՝ Դանկլ, Դաւիթն, Սարգիսն, յիշեցէք Ավան, կողակցին՝ Հէրիմ, որդի՝ Ալանվէրան:

Դարձեալ յիշեցէք քարէմիտ Սաաուրն, որ ետ նորոգել սուրբ Աւետարանս, անարժան և սուտանուն Բարսեղ իրիցոյ, և յուսուցիչ իմ Սարգիս քահանայն, որք ողորմին առէք, ամէն: Թվին ՌՃՀԶ (1727) նորոգեցաւ ի գուղ, որ կոչի Պաւստմէցիք: Ով որ ծախի կամ կրօնի սուրբ Աւետարանս ԳՃԺԸ (318) շայքապետաց նզովեալ ընի, Ուղայի մասնակից իլի:

Ով Եխրայք, Սաուր Մաւաափայ վաշէն, որ Դանեալ առաւ ի վին ՌՃՀԴ (1724) էր:

Բ. (Շեղագիր) Ով եղբայք, երէք թախտ կարթայ աչս կողմից, թիւն կու իմանար. որ է թիւն 1026 թիւն (1577), նորոգեալ է 1196 թիւն (1747):

20

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Արսեն և Արմանդ Փաշմաններ, N° 1)

Խնդրակաւար Ս. Աստուածածնի վանք

ՌԼԳ—1584

Գրիչ՝ Հովհաննէս վրդ., Ներսէս արեղաւ Սաացող՝ Տէր Արահամ: Թիւր՝ 285: Նյուր՝ թուղթ: Մեծութիւն՝ 13×18: Գուրքիւն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչութիւն—տարան՝ 10 (Եվսեբիոսի թղթով և Համարարատ կանոններով): Մատթեոս՝ 6բ, Մարկոս՝ 86բ, Դուկաս՝ 140բ, Հովհաննէս և Պրոխորոս՝ 223բ: Կրօնախորան՝ 7ա, 87ա, 141ա, 224ա: Կուսանցարդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ թռչնագիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, գրոշմագարդ, տաւառք՝ անդարդ գործվածք: Պահպանակ՝ սկզբում և վերջում մեկական թերթի շղթված անմշակ մագաղաթ: Վիճակ՝ բաժարար:

Հ Ի Շ Ա Մ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

Փառք... Արդ, կատարեցաւ աստվածախառս և տիեզերաքարոզ Աւետարանս ի խնդրոյ պատառական և հաւատարիմ կրօնաւորին Տէր Արահամուն՝ ի յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց, հաւրն՝ Թումաշանին և մօրն՝ Բեգիշանին, եղբօրն՝ Սահակին և կողակցին՝ Զանազանին և որդոց նորին՝ Տէր Յակոբին, Վարդանին, Արսէնին, Նուրիշանին, Միքայաշանին և այլ եղբայքն՝ Մելիքսէթին, Սարխաշին, և զհօրեղբար որդիքն՝ զՏէր Յովանէս և զՏէր Մովսէսն, և զչոջ մամն իւր՝ զՏալիթէն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց. ամէն:

Եւ արդ, ես ունայնս ի քարեաց գործոց, որ անուամբ կմ և էթ և ոչ արդեամբք տէր ձայնիւ բարձրացեալ երէց զօրով և հոգով կո[ւ]րացեալ և մտաւք մօլար, քստ իմում տկարութեանս գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի վանքս որ կոչի Խնդրակաւար, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին և այլ ամենայն սրբոցն:

Եւ արդ, յայտնեալն եւ յայտարարեալ թարգմանելու ի մեծափառ սրբոցս՝ դու-
մար՝ բարեխօս աշխարհի եւ ազաւէն ապաստանի եւ քաւութիւն մեղացելոց,
զոր դիմեալ մեծաւ յուսով բարի արմատոյ շառաիղն կատարեալն հաւատով
եւ գործովք բարեաց զՏէր Աբրահամն կրօնատէրն, որ ստացաւ զսուրբ Աւե-
տարանն ի հալալ արդեանց իւր՝ յիշատակ իւր եւ ծնաւդացն իւրոց, հարն՝
Քուժաշանին եւ մօրն՝ Բէգիշանին, եւ եղբօրն՝ Սահակին, եւ կողակցին՝ Զանա-
զանին եւ որդոց նոցին՝ Տէր Յակոբին, Վարդանին, Արսէնին, Նուրիշանին,
Միքայէլանին, եւ ալ եղբարցն՝ Աելիսեբին, Սարխոշին, եւ հարեղբօր որ-
դոցն՝ Տէր Յովանիսին եւ Տէր Մովսէսին, եւ չոր մամուն՝ Տալիթին, եւ ամենայն
արեան մերձաւորաց՝ կենդանեաց եւ հանդուցելոց, զոր Տէր մեր Յիսուս Քրիս-
տոս ողորմեացի նոցա եւ թողութիւն շնորհեցէ մեզացն նոցա եւ արժանի ա-
րասցէ արքայութեան իւրոյ. ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թիականիս Հայոց ԲՆԳ (1584) ձե-
ռամբ մեղաւոր Յովաննէս նորաբոյս վարդապետի, որ յայսմ ամի ետն դգա-
ւազանն շնորհալի եւ զիս՝ դանարժանս եւ զմեղաւոր անպիտանս, ունայնս ի
բարեաց եւ փարթամս ի շարեաց զՆերսէս արեղայս, որ միայն դանունս ու-
նիմ եւ ոչ գործս: Եւ որք կարգայք կամ արինակէք, լի բերանով Աստուած-ս-
զորմի ասացէք ինձ Յովաննէս վարդապետի եւ ծնողաց իմոց, հօրն՝ Մարտի-
րոսին եւ մօրն՝ Շահրատանին, եւ եղբարցն՝ Աբրահամուն եւ Խալիֆին, եւ
քուերցն եւ զամենայն արեան մերձաւորս, եւ զիս անարժանս զՆերսէս՝ մօ-
րաքուերորդին նորին:

Հետագայի

ա. 283բ. Ողորմի Աստուած Սախակին եւ իւր Կողակցին՝ Ոսկուն եւ իւր
որդոյն Վախր/դանին, Սարգսի եւ քուրոշն Զանայզանին, որ զԱւետարան եզն
մեր քնեց. Աստուած զսուր մեղք թողնու. ամէն:

բ. 284ա. Ալլ եւ վերջնալէս Աստուած-ողորմի ասացէք Նուբաբին, որ աշ-
խատեցաւ կամ սպասաւորեաց սուրբ Աւետարանին. եւս Աստուած ողորմի
ասացէք Նուբաբին, Մանուշակին, Յաբուբէին. ամէն:

գ. 284բ. Յիշեցէք ի Քրիստոս զՍախակ եւ զՍառայ, Ալլմայստ, զԱլլրուն,
որ ազատեաց ի գերութենէ սուրբ Աւետարան:

դ. 285բ. (Անընթեանի իշխատակարարութիւն. միայն կարգացվում է
«ԲԵԳ» (1634) թվականը):

Դեիշ՝ Բարսեղ կր.: Թերք՝ 281: Նյուր՝ Թուղթ: Մեծուրջուն՝ 12,5×17,5:
Վերուրջուն՝ Երկայուն: Դիր՝ քաղորդիր: Տաղ՝ 23: Մանրանկաւորջուն—Խո-

բան 10 (Թուղթ Եփեսերի՝ 2բ, 3ա և Համարաբրտա կանոններ՝ 4բ, 5ա, 6բ, 7ա, 8բ, 9ա, 10բ, 11ա): Տիրամայր՝ 12բ, Քրիստոս՝ 13ա: Մատթեոս՝ 16բ, Մարկոս՝ 92բ, Հովհաննես՝ 221բ: Կիսախորան՝ 17ա, 142ա, 222ա: Լուսանցադարդ՝ բուսական: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, աստառը՝ հասարակ գործվածք: Պահպանակ՝ թուղթ: Վիճակ՝ բավարար, բայց թերթահան:

Մեք. Զեապիրը Վ. Վարդանյանը ժառանգել է Թավրիզում՝ իր մորից:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

89բ. Զծոյցս ի բարին Բարսեղ և եթ կրօնաւորս յիշեսցիք ի մարբաւալլ յօղօթս ձեք. ամէն:

138բ. Զստածեալս մեղօք Բարսեղ և եթ կրօնաւորս յիշեսցիք ի Տէք:

219բ. Արհնութիւն որ կարդայ, գովութիւն՝ որ լսէ, փառք աւուղին և յիշատակ Բարսեղ և եթ կրօնաւոր գրչիս. ամէն:

Հետազայի

280բ. Զսրբոյ Աւետարանիս զբնաւոյցօղն և զընծայ աւուղն Արոյ Աստուածամէի եկեղեցւոյս ոչ զայր գրեալ ի սուրբ Աւետարանս, որոյ արեօղն և նրիբօղն յիշեալ լիչի առաջի Քրիստոսի Աստուծոյ, և զայցի օգործութիւն յաւարն աներեկի տնհուն գթութեան նորին. ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զնորագոյ և զկազմել արեօ սուրբ Աւետարանիս՝ զաւագէրէց սրբոյ եկեղեցւոյս զՏէր Յովսէփն հանգերձ իւրօղք միաբանիւքն. ամէն:

Նորոգ կազմ սորին եղև ի թուականութեանս ԹՃՂԱ. (1742) և յանվարի Ա. (1) / / /:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Արսեն և Արմանդ Փուշմաններ, № 4)

ժԶ—ժԷ—XVI—XVII

Քեր՝ 28: Նյւր՝ մագաղաթ: Մեծություն՝ $11 \times 16,8$: Գրություն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորդիր: Տոյ՝ 23: Մակրանկարչություն—Լուսանցադարդ՝ ափետարանական թեմաներով: Զարգացիր՝ թռչնագիր, հանգուցացիր: Վիճակ՝ վնասված և պակասավոր:

Մեք. Զեապիրը Փուշմանների հայրը, անվանի նկարիչ Հովսեփ Փուշմանը (մահ. 1966), ստացել է զրոգ-Զապել Եսայանից Փաբիզում:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Սան-Ֆրանցիսկո, Ն. Մարտիկյան, № 3)

Սեպ-տիգան

ՌՄԴ—1605

Գրիչ՝ Միխիթար: Սաղկոյ՝ Տեր Խաչատուր: Մարտի սկ.: Սապոյ՝ Հովհաննես քհ.: Փեր՝ 312: Նյութ՝ թուղթ (մաղաղաթ՝ 312): Մեծություն՝ $14,5 \times 19,5$: Դրուքյուն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 20: Մանրանկարչություն—Մարկոս՝ 86բ, Ղուկաս՝ 142բ, Հովհաննես՝ 236բ: Կիսախորան՝ 1ա, 87ա, 143ա, 237ա: Լուսանցադարձ՝ բուսական: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմադարձ: Վիճակ՝ բավարար, միայն Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչների պատկերները վնասված:

Մեր, Ձեռագրի մի քանի էջերի վրա գրված է գրաբնիշտական պարտկերեն կնքադրոշմ (տե՛ս № 4 ձեռագրի ծանոթ.):

Այս Ավետարանի մասին գրել են՝ Մ. Սմբատյանցը («Նկարագիր ս. Կառապետի վանից Երնջակու...», 1904, էջ 308), Ե. Կարայանը («Ազգագր. հանդես», 1905, էջ 159), Մ. Մաքսուդյանը («Արարատ», 1911, էջ 315), Գ. Հովսեփյանը («Հայաստանյայց եկեղեցի», 1944, հոկտ., էջ 20): Գրչի հիշատակարանը, ըստ «Արարատի» (որտեղ կան փոքր վրիպակներ) հրատարակված է «Հայերեն ձեռագրերի ժե. դարի հիշատակարաններում», հ. Ա (կազմեցին Վ. Հակոբյան և Կ. Հովհաննիսյան, 1974, էջ 191):

Ձեռագիրը ժամանակին ունեցել է 351 թերթ, պահպանվում են սկզբի 26 թերթների վրա եղած մանրանկարները և խորանների մեծ մասը:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրչի

310ա.

Ազաչեմ զձեզ յօժար սրտի,
 Որք հանդիպիր այսմ տառի,
 Յիշման տանէք զձեզ տրժանի.
 Եւ որ տսէ Աստուած-սգորմի
 Ըստացօցի սուրբ Աւետարանի՝
 Քաջ և արի Տէր Յովանիսի,
 Որ մականուն Քաշիշ կոչի.
 Ի միտ առեալ գրանն Եսայի,
 Որ տսէ թէ՛ Երանի,
 Որ ունիցի քնդանեակ յերուսաղէմ,
 Եւ դառակ ի Միովնի,
 Ըստացաւ զսալ յաւժար սրտի,
 Հալալ արգեանց իւր ամենի,
 Սա է անշինչ սուրբ յիշատակ
 Հոգոյ իւրոյ և ծնօղի՝
 Տէր Արեւել ահաւն կոչի,
 Եւ ժօր նորա՝ Փաշաշանի:
 Եւ որ տառան է պարգևի՝
 Քրիստոս Աստուած ամենայնի,

Զարթալութիւն տալէ ձրի
 Տէր Յովանէս քաջ վարպետի,
 Եւ ստատանուն Մխիթար գրչի,
 Որ տկար անձամբ ի յանձն առի,
 Եւ տառապեալ կենօք գրեցի
 Ի գասն և ի նեղ ժամանակի, || (310բ)

յորում նեղիմք ի յանօրինաց հարկադարհանջութենէ, ևս տաաւել ի սղութենէ հացի, որ լիտր ալիւրն ի Գ (3) շահի ու Գ (3) փարայ ծախեցին: Ու գրղղաշն եկաւ ի վերայ Վանայ ու քաղում աճիր գործեաց, աւարենհեղութիւն տրարին ի միմեանց, քալոյ դառաշիկայն Աստուած գիտէ, որ աշխարհս ամէն ի մէջ նեղութեանց և տառապանաց է, մեթէ մթան լուսարարն Քրիստոս՝ լուսառնէ ամենայն աշխարհի:

Շնորհիւ Տեառն սկսայ և սղորմութեամբ նորին կռաարեցի զսուրբ Աւետարանս ի յերկիրն Մայեկաց, ի գեօղն որ կոչի Սեպ, և ծաղկեցաւ ի մայրաքաղաքս Խիզան, ընդ հովանեաւ սուրբ է խորանացս՝ Սուրբ Յարութեան և Սուրբ Աստուածածնին, Սուրբ Յովանիսին և Սուրբ Գրիգորին. Սուրբ Առնփանոսին, Սուրբ Սարգսին և Սուրբ Մառտիրոսին, ի թաւկանիս Հայոց ի ՌԾԳ (1605), ի հայրապետութեան Տեառն Տէր Մելիսեդք կաթողիկոսի Էջ|| (311ա) միածնայ և ի մերոյս Ախրամարայ՝ Տէր Գրիգորիս կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց:

Արդ, աղաշեմք զամենեւեանսդ՝ զմանկունսդ սուրբ եկեղեցւոյ, զի որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս տեսութեան՝ կարգալիւզ կամ օրինակելիւզ և կամ հարեանցի տեսանելիւզ, նա Աստուած-սղորմի ասացէք ինձ՝ մեղաւարտ Գրիգորիսի, և հօրքէք որդոյն իմոյ՝ Տէր Խաչատուր վարպետին, և Մեսրոպ սարկաւադին, որ աշխատեցան ի հետ անարժանիս՝ ի ծաղկել սուրբ Աւետարանիս, և մեղաց թողութիւն հայցեցէք մեզ և ծնողաց մերոց և ամենայն աշխատաւորացս ի ամա. ամէն:

Արդ, որք հաշակէք յաստուածային սեղանոյս և վայելէք յանձնահանքութեանս, նա Աստուած-սղորմի ասացէք և մեզ [աց] թողութիւն հայցիցէք ըստ [ացողի] Աւետա [րանիս Տէր] Յովանէս բ [արեմիտ] քահանային և ծն [ողայ] || (311բ) ցն՝ մահգասի Տէր Միքայէլին և Փաշաշանին, և Կողակցին՝ Անլիվաշին, և որդոցն՝ Վարդանիսին, Յովանիսին և Ամիրսէքին, և Էդթօրն՝ Ամիրսէքին, և քերն՝ Նուրանփաշին, և հօրեղբարցն՝ Միրաբին, Գուլազըզին և մահգասի Ամիրազըզին, և իւր որդոցն՝ Տէր Գրի [գոր] ին և Սենեւա [րիմին], և ամենայն ազգա [կանաց] նոցին՝ կեն [դանեաց] և հանգու [ցելոցն], և որ տաէ [զԱստուած] սղորմին, նա Աստուած իւրն սղորմեացի. ամէն:

Դարձեալ կրկին անգամ չիշեցէք ի Քրիստոս զքստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զհեղահագի Յովանէս քահանայն, և ըղծնօգսն իւր՝ Տէր Միքայէլն և զՓաշաշանն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորս սոցա՝ զկենդանիս և զհանգուցեալս, և որ ի սուրբ գիրքս աշխատանք և երախտիք ունին, նա Տէրն ինքն Քրիստոս սղորմեացի սոցա իւր միւտանգամ զալուստն. ամէն:

Հետազալի

312ա. Դարձեալ կրկին անգամ չիշեցէք զվերջի քստացող սուրբ Աւետարանիս և ոսկեզօծ բուրաստանիս՝ Ազուլեցի տարոն Թումանն, որ ի զառ-

նախ յերկրէն հրնակաց ի Թեոփոլիս, հանդիպեալ էր տնտանօր սրբոյ Աստուրանին, զոր ուխտիւ ըստացաւ զսա ի հալալ քնչից իւրոց՝ առ ի ընծայելոյ ի դուռն Սուրբ Թովմայի առաքեալի վանիցն, որ զկնի գալոյն իւրոյ յԱգոլիս, երեւ ընծայեաց ի դուռն Սրբոյ առաքելոյս Թովմայի, և հա յիշատակ իւրն և ծնողացն իւրոց՝ հեղահագի հանգուցեալ մահաւասի Բազաուն, և մօրն՝ Մուրվարին, և կողակցոյն՝ Ասլուն, և եղբարցն՝ Յովաննիսին, Պետրգին, Ստեփաննին, և քերցն՝ Ղալիքին, Աննային և Ոսկինարին, որդւոցն՝ Կաբապետին, և դստերքն՝ || (312ր) Սրբունայն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իւրաց. որ և յիշատակ տնջնջիլի լիցի իբրեւ որդի կենդանի ի մէջ սուրբ եկեղեցւոյ, բերելով զպատու տնհատ միշտ յունկնդրութիւն կենդանեաց և հանգուցելոց, յազգաց յազգս և յորդոց յորդի, տնդրաւ յափառնիւ. ամէն: Հայր մեր որ: Հաւացուած սորա եղև ի հազարերորդի հարիւրերորդի աթոսն և մի յարաքարդի (1732), յամսեանն սեպտեմբերի չեօթներորդի:

24

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու-Յորք, Տիգրան Տեյիրմանճյան):

Խիզան

ԹԾԷ—160Տ

Գրիչ և ծաղկող՝ Կիրակոս: Ստացող՝ Ներսես արքեպիսկոպոս: Թերթ՝ 343: Նյուր՝ Թուղթ: Մեծուրյուն՝ 13.6×18.7 : Դուրյուն՝ երկսյուն: Գիր՝ բարդիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչություն—Ավետում՝ 5բ, Մնունդ՝ 6ա, Քառասունօրյա գալուստ՝ 7բ, Մկրտություն՝ 8ա, Պայծառակերպություն՝ 9բ, Ղազարոսի հարսությունը՝ 10ա, Մուսք Երուսաղեմ՝ 11բ, Ունալիվա՝ 12ա, Խաշելություն՝ 13բ, Թաղում՝ 14ա, Դժոխքի ավերումը՝ 15բ, Հարսություն՝ 16ա, Հոգեգալուստ՝ 17ա, Խաշ տերսնական՝ 18բ, Քրիստոսը քառակերպյալն աթոսի վրա՝ 19ա: Խորան՝ 10 (Թուղթ Եվսերի՝ 20բ, 21ա: Համաքարքառ կանոններ՝ 22բ, 23ա, 24բ, 25ա, 26բ, 27ա, 28ա, 29բ): Մատթեոս՝ 33բ, Մարկոս՝ 114բ, Ղուկաս՝ 173բ, Հովհաննես և Պրոխորոն՝ 265բ: Կիսախորան՝ 34ա, 115ա, 174ա, 266ա: Կազմ՝ կաշեպատ տափառակ, դրոշմազարդ: Վրնակ՝ բազմաբար:

Ծնր. Ձեռագիրք Տ. Տեյիրմանճյանը գնել է 1943 թ. հունվարին, Նյու-Յորքում, պարսկական և Մերձավոր արևելյան արվեստի զործերի Քարմինաթիի հավաքածուի հրապարակային տնօրդում: Այս հավաքածուի մեջ եղել են նաև այլ հայերեն ձեռագրեր, էնոն հայոց արքայի 1197 թվականի արձանագրությամբ թուրք և հայկական պղնձե մի խաշ. ձեռագրերից երեքը՝ ըստ աճարդի ջուլյակի (տե՛ս The Carminati Collection of Persian art. Public Auction sale. Parke—Bernet Galleries, Inc., 1943) №№ 155, 156 և 170, գնել է Նյույորքաբնակ պրն. Հարսություն Հազարյանը, իսկ մնացած հինգ ձեռագրերի (№№ 23, 115, 150, 157, 161) և վերահիշյալ իրերի հաճատադիրն տնհայտ է: 1972 թ. փետրվարի 14-ին Նյու-Յորքում պրն. Տ. Տեյիրմանճյանը տո-

զերիս պրոզի միջոցով Մաշտոցի անվան Մատենադարանին նվիրեց այս ձեռագիրը (№ 10520):

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

334ա. Փառք... || (337ա) ... Ոմն ի լուսածնեալ զարմից Ներսէս արքեպիսկոպոս, զոր ի վաղուց հեռէ ցանկաջր աստուածախօս աշամ մարգարտաշար, լուսափթիթ սուրբ Աւետարանիս, և ետ գրել՝ յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց, ի միտ առեալ գրանն || (337բ) Եսայայ, որ ասէ. Երանի որ ունիցի զառակ ի Միսն և ընդանեակ չնրուսողէմ: Վասն այն յուսոյն ետ գրել զսուրբ Աւետարանս և զարդարել ետ ոսկեով և երանգ երանգ ծաղկով, յիշատակ իւրն և իւր ծնողացն, հօրն՝ Գրիգորին և մօրն՝ Մոջանին, և եղբարցն՝ Վանկսին, և որդոցն՝ Վարդանիս[ի]յն, Դարին, Յոհանիսին, Սարգսին, և միւս եղբօրն՝ Նահապետին, Քումին և որդոյն՝ Սարգսին, զստերացն՝ Մոջանին, Քաւելգին, Սարգստին և քերն՝ Արուսին, և ամենայն արեան՝ մերձաւորաց նոցին, ամէն:

Այդ, որ հաշակէք լաժնեաւորս սեղանոյս և վաշիւէք յաստուածային բարասանէս, չիշեսէք ի մարբափալ յաղօթս ձեր առաջի անարինս զննմանն ի ժամ սոսկալի սուրբ պատարագին և լի սրտիւ և բոլոր հաւատով Աստուածողորմի ասացէք ստացալի լուսադաշտա սուրբ Աւետարանիս՝ Ներսէս եպիսկոպոսին, և ծնողաց նորին, հօրն՝ Գրիգորին և մօրն՝ || (338ա) Մոջանին, և եղբարցն՝ Վանկսին, Նահապետին, Քումին, և որդոցն՝ Դարին, Վարդանիսին, Սարգսին, Յոհանիսին, Սարգսին, և ամենայն արեան՝ մերձաւորաց նոցին, ամէն:

Ս: արդ, ետ յետինս ի կարգաւորաց և տնարժանս ի մանկունս եկեղեցւոյ, անարուեստ ի գիրս գրչութեան՝ Կիրակոս անարժանս, հրաման առեալ ի պատուիրանագիր անարեւակտն բանէն, որ ասէ. Հօր կոչումն կոչեցար՝ ի նմին կացէիր: Շնորհիւ Տեառն սկսալ և սղորմութեամբ նորին կատարեցի զաստուածախօս և զաստուածարեակ ասաւ՝ զլուսադարդ սուրբ Աւետարանս ի լուս և չրնաիր արինալէ, ի մեծ թուականիս Հալոց ի Խ և ՄԷ (1608) ամին, ի քաղաքիս, որ կոչի Խիզան, բնդ հովանեալ աստուածարեակ սուրբ տաճարացս՝ Սուր, Յարութեան և Սուր Աստուածածնին, Սուր Յովաննէս Արարչին, Սուր Ստեփաննոսին և Սուր Գրիգորին, Սուր Սարգսի Ջօրավարին և որդոյ նորս Մարտիրոսին, ի հալքապետս || (338բ) Թեան տեան Աղբամանայ նարնծալ Ստեփաննոս կաթողիկոսին. Տէր Աստուած պահեցէ զեա անստանս ի պարժանս մեր և ի հ... (բնդհատված):

339ա. Գարձեալ չիշեցէք ի մարբափալ յաղօթս ձեր զՆերսէս արհ[ի]կոպիսկոպոսն և Աստուածողորմի ասացէք նմա: Ես Ներսէս եպիսկոպոս զնացի սուրբ քաղաքն յնրուսաղէմ և հանդիպեցաւ այս աստուածախօս Աւետարանիս, և քատացալ բզում ի հալալ յարդեանց իմոց՝ յիշատակ հոգւոյ իմոյ և ծնողաց իմոց, հօրն՝ Գրիգորին և մ.բ.՝ Մոջանին, և եղբա[ր]ցն՝ Վանկսին, Կոզակցին՝ Սալամին և որդոցն՝ Վարդանիսին, Կոզակցին՝ Կալաչին և որդոցն՝ Գրիգորին, Վարդապետին, Սահակին, Աւետիսին, Դարին, Կոզակցին՝ Մոջանին, որդոցն՝ Բարսեղակին, Յովանիսին, Դաւանին, զստերցն՝ Սարգսին.

Խարունին, Յովանիսին, Կողակցին՝ Ինախին, դստերն՝ Շուշանին, Սարգսին, Կողակցին՝ Խանումին, որդո[ւ]յն՝ Աբահամին, քրեքն՝ Չադին և իւր որդոցն, և միւս եղբօրն՝ Նահապետին, Կողակցին՝ Ալամին, գաւաղացն՝ Հայրապետին, Մոջանին, Թաւեղին, և միւս եղբօրն՝ Թումին, Կողակցին՝ Չանեկին, որդոյն՝ Սարգսին, Կողակցին՝ Սա[ւ]լ(339բ)լամին, որդոյն՝ Կարապետին, Հոռոմին, քրեքն՝ Արուսին, որդ[ո]յն՝ Սարգսին, Հայրապետին, Մկրտչին, և Հարսին՝ Ղարապ խարունին, և հօրեղբարցն խմոց՝ Սահակին, Միլիտոնին, որդո[ւ]յն՝ Մուրապին, Կողակցին՝ Խարունին, որդո[ւ]յն՝ Ասաֆեկին, Կենօշն՝ Հոռոմին, և Սաւանին, Կողակցին՝ Գուլումին, որդոցն՝ Պարսամին, Գրիգորին, Խանէսին, Եղլաքին, և գեղի քահանայիցն և տանուտերացն՝ Տէր Յոհանիսին, Վարդանիսին, Սահակին, և ամենայն արեան մերձուորաց սոցին, և որ չի քերանալ և բոլոր սրտիւ Աստուած-ողորմի ասէ սոցա, Աստուած իւրն օգորմեացի. ամէն:

Քրիստոս Աստուած, քո անճառելի ծնընդեամբդ և սքանչելի յարութեամբդ օգորմեա և մեղաց թողութիւն շնորհեա Ներսէս արքեպիսկոպոսին և ծնողաց նորին, հօրն՝ Գրիգորին և մօրն՝ Մոջանին, և եղբարցն՝ Վանիսին և Սալամին, և որդոց նոցին, և միւս եղբօրն՝ Նահապետին, [Կողակցին՝] Ալամին և որդոց նոցին, և միւս եղբօրն՝ Թում(340ա)մին, [Կողակցին՝] Չանեկին և որդոց սոցին, և աշնոցիկ, որ ի սուրբ Աւետարանս մասն ունիցին՝ Աստուած լուսաւորէ զիւրեանց հոգին և զիւրեանց յիշատակն խաղաղական կենաւք պահէ, ամէն:

340ա. (Նույն բոլորգրով) Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոսի զվերջին ատալ լուսադարդ, պայծառ և պատուական սուրբ Աւետարանիս՝ պիօջա Մատուցն, որ սատարաւ աս ի հալալ և յարգար վաստակաց իւրոց յիշատակ, և ետ վերջսանին ստեղծ գարդարել գտնագրիսներն ի վայելչութիւն սուրբ Աւետարանիս, յիշատակ հոգոյ իւրոյ և իւր ծնողացն, հօրն՝ խոջա Մուրապին և մօրն՝ Չախարունին, և եղբարցն՝ Աղափիրուն և Աղամիրուն, և Կողակցուն || (340բ) իւրոյ՝ Գշխունին, և որդոցն՝ խօջա Գրիգորին, Մուրապին և Սահապին, և դստերացն՝ Մէրաապիկին և Չախարունին, և միւս Կողակցուն՝ Շուշանին, և որդոցն՝ խօջա Աւանին, Խաչիկին, Աղափիրուն և Պետրոսին, և դստերացն՝ Մէրաապիկ, Թագունուն և Յուդիդին. ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զխօջա Աւանիկն և զԿողակիցն իւր՝ Գուլնաբարն և զորդին իւր՝ խօջա Խաչիկն (չար. ուշ նոսրգրով) և զխօջայ Աղափիրի. և զԿողակիցն իւր՝ Ազաախանն, և զորդին իւր՝ պարսն Ավեսապէն և զԽօջամարն և ըզՄուրապէն. ամէն:

Հետազայի

ա. 340բ. [] Ի Նոր Զուլալ թվին Փրկչի ՌԸՃԼԳ (1834) համիրալ, Աստուած պտուղ պարգեւէց, օրն շաբաթ, որ էր սուրբ Յակոբաց աօնախմբութիւնն, խնդրս եմք, զաղամօվ լինի կամալն Աստուծոյ: Ես մեղավոր չնին ծառայ՝ Գ. Մ.

բ. 344ա. Պարսն Տիգրան Տէլիքմանճեանի աոյն Աւետարանը քննեցի և յիշատակարանից առանձին թղթի վրայ գրեցի հարկաւոր տեղեկութիւնները:

Գարեգին արքեպիսկոպոս:

Նորթ. Պյոնկին

[Յովակիման]

1943, 30 նոյեմբ.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու Յորք, Հ. Փ. Քրաուզը)

Սպահան

ՌԳԿ—1615

Իրանի Սպահան քաղաքում գրիչ Հաջրապետ երեցի բնագործական է Մեհ-րուպ երիզանցու ծաղկած այս Ավետարանի մասին առաջին տեղեկությունները տալիս է Հ. Տեր-Հովհանյանցը («Պատմություն Նոր Զուգայու», Ա, Նոր Զուգայու, 1881, էջ 67—68), ըստ որի մատյանը «կայ յԱմենափրկիչ եկեղեցու ճրտան թաղի»։ Սակայն գեղեցիկ մանրանկարներով պատկերազարդված այս Ավետարանը հետազայում բնկել է Փ. դը Մորգանի հավաքածուի մեջ. Ֆր. Մակլերը այն մանրամասն նկարագրել է «Փուսնալ Ասիաթիքում» (տե՛ս *Frédéric Macler. Notices de Manuscrits arméniens vus dans quelques bibliothèques de l'Europe centrale, Paris, 1913. Extrait du Journal Asiatique (septembre—octobre et novembre—décembre, 1913, p. 643—651).*

Պետք է ենթադրել, որ փոքր ինչ ավելի ուշ մատյանը Փ. դը Մորգանից ձեռք է բերել հնազեա ու պատմաբան, Թուրքիայում Ֆրանսիայի նախկին պեսպան ժան Պոզին, որի ձեռագրերն ու այլ հնությունները աճուրդով վաճառվեցին Փարիզում 1971 թ. ապրիլի 30-ին։ Այստեղ խնդրո առարկա մատյանը գնեց նյույորքարենակ գրավաճառ Հ. Փ. Քրաուզը (16 East 46th st., New York)։

Պրն. Հ. Քրաուզը հաժարակամ մեզ ծանոթացրեց ձեռագրին և, մեր խնդրանքով, տրամադրեց մանրանկարների սլաշյուները։

Ձեռագրիս հիշատակարանը տե՛ս Վ. Հակոբյանի և Ա. Հովհաննիսյանի կազմած «Հայերեն ձեռագրերի ժէ գարի հիշատակարաններ», Ա, Երևան, 1974, էջ 569—570։

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան, Arm. MS № 3)

Հալեպ

ԲՃԲ—1653

Գրիչ՝ Աբրահամ երեց։ Ստացող՝ Հովաննիս սրկ.։ Մերթ՝ 259 (էջ 518)։ Նյութ՝ թուղթ։ Մեծություն՝ 15×21։ Գույքյուն՝ միասյուն։ Գիր՝ նսարգիր։ Տող՝ 15։ Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմազարդ։ Վիճակ՝ բավարար։

Մեր. Ձեռագիրը Կոնգրեսի գրադարանին է նվիրված՝ այս գրադարանի հայկական հավաքածուի կոմիտեի և Բեյրութի հայկական մշակութային միության միջոցով 1953 թ. մարտի 15-ին։ Կազմի վրա՝ «Near East 163»։

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

- ա. էջ 1. Առաքելի Սինեցւոյ Ադամդիրք:
 բ. էջ 274. Քարոզ Վասն մարդեղութեան:
 գ. էջ 292. Քարոզ Վասն յարութեանն Քրիստոսի:
 դ. էջ 322. Քարոզ Վասն զղջման և ապաշխարութեան:
 ե. էջ 347. Քարոզ Վասն խոստովանութեան:
 զ. էջ 383. Քարոզ Վասն ապաշխարութեան:
 է. էջ 408. Քարոզ Վասն ողորմութեան:
 բ. էջ 451. Հանգիստ երանելոյն Յոհաննու աւետարանչին:
 ք. էջ 464. Հարց Վահրամայ վարդապետի և պատառախներ Վարդապետին Վանականայ:
 ժ. էջ 466. Պատմութիւն տնտարէնութեան Քրիստոսի:
 ժա. էջ 470. Քարոզ Աւագ ուրբաթո՛ւն՝ Վասն խաչելութեանն Քրիստոսի:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրչի

էջ 515. Այս է Յիշատակարան գրոցս—Փառք ...Որ ետ կարողութիւն նուստա աղոյս՝ Աբրահամ տնտարժան երիցոյս, Հասանել տարա գրոյս, որ է պատմութիւն նախահարն մերում Ազամայ...

Արդ, այս ամենայն բարոյս (էջ 517) թեանցս և տատամտածնի բարատտանիս ցանկացաւ իզն սմայ տատամտամեծարն և հեղահոյին հոգեոր որդեակս մեր՝ Յովաննէս սարկաւազն, որ է երկրէն Արարկեռու, ի գեղջէն Մաշկեռու, եւ ետ գրել զսա ի հալալ ընչիցն և արդար վաստակոցն՝ յիշատակ իւր տնձինն և իւր ամենայն արեան մերձաւորացն: Զոր և հալցեմք և խնդրեմք ամենաւրհնեալ Տեառնէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ բարով վալելի տացէ սմայ երկար սմար և բազմերամ ժամանակաւ մինչև ի խորին ծերութիւն. ամէն:

Արդ, գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ԹՃԲ (1653) ի մայրաքաղաքս ի Հալալ, ընդ հովանեալ Սուրբ Աստուածածին և Սուրբ Քառասունք եկեղեցեացս և այլ եկեղեցեացս, որ սա կան || (էջ 518) հաւաքեալ ի պահպանութիւն ամենայն հաւատացելոց: Գրեցաւ սայ ի թագաւորութեանն տաճկաց Սուլտան Մահմատ նորընծայ թագաւորին, ի կաթողիկոսութեան Տանն Կիլիկիոյ Տեառն Տէր Ներսէսի սրբազան հայրապետին և ի կաթողիկոսութեանն էջմիածնի Տէր Փիլիպպոս խորապետապետաց հոգաւորի: Արդ, որք հանգիսիք սմայ կարգալով կամ արինակելով, կամ հարեանցի տեսանելով՝ յիշեալք ի մտքսովայլ և երկնաթախ ազաթս՝ ձեր զվերայ յիշեալ գնովաննէս սարկաւազն և զիս զանտրժան գծողս՝ զԱբրահամ երէցս, որ զանունս ունիմ և ոչ զգործս: Այլ որ տոտն է ի տուրս բարեաց, տացէ ձեզ յիշելոցդ և մեզ յիշեցելոցս զիւր երկնից արքայութիւնն. ամէն: Հայր:

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

(Ման Դրանցիսկո, ն. Մարտիկյան, № 4)

Իկոնիոն

ՌՃԷ—1658

Գրիշ՝ Գրիգոր: Մտացող՝ Աստուածատուր մահգասի: Թերք՝ 362: Նյուք՝ թուղթ: Մեծություն՝ $10,2 \times 14$: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ բուլղարի: Տող՝ 24: Մանրանկարչություն—Կիսախորան՝ 3ա, 12ա, 109բ, 137ա, 291բ, 312բ, 338բ: Լուսանցադարձ՝ բուսական: Զարգադիր՝ հանգուցադիր, թռչնադիր (կարմիր և կապույտ): Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ դրոշմադարձ, տատառ՝ ծաղկադարձ դործվածք: Պահպանակ՝ սկզբում 2 թերթ մազադաթ: Վիճակ՝ քաղաքար:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրշի

362ա. Փառք... Արդ, գրեցաւ հղանակաւոր աստ, որ կոչի Շարակնոց, աշխինքն՝ շարեալ տկունք, ի լաւ և չընտիր աւրինակէ, որ առի խլու Պապու, որ է յրդկեալ և յբստակեալ առաջին վարդապետացն և վարժապետացն, ձեռամբ մեղսամած Գրիգորիս, ի յերկիրս Իկոնիոն, որ առի Ղօնիա, ի զուան Սուրբ Աստուածածնին, ի թվականիս Հայոց յամի ՌՃԷ (1658):

Արդ, որք հանդիպիք սմա ուսմամբ կամ աւրինակելով, չիշեալիք զգծող սորա՝ գ'Գրիգորն միով Տէր-սղորմեայի, որ և ձեզ լիցի սղորմութիւն յամենադորմ արարչէն. ամէն:

Ն. դարձեալ չիշեցէք ի Տէր զստացող սորա՝ զմահգասի Աստուածատուրն, որ ալմմ հանգեալ ի Քրիստոս: Ով որ յիշէ՝ չիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ. ամէն: Հայր մեր որ յերկրնս:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Նյու Յորք, Արսեն և Արման Փաշմաններ, № 3):

Քաւահատ գյուղ

ՌՃԸ—1659

Գրիշ, ծաղկող և կազմող՝ Գրիգոր երեց: Մտացող՝ Փղիա: Թերք՝ 319: Նյուք՝ մազադաթ: Մեծություն՝ $12 \times 16,3$: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բուլղարի: Տող՝ 19: Մանրանկարչություն—հորան՝ 8 (Թուղթ Եվսեբի՝ 3ա, 4ա և Համարաբրտս կանոններ 5բ, 6բ, 7ա, 8ա, 9բ, 10ա): Մտաթեոս՝ 13բ, Մարկոս՝ 105բ, Ղոսկաս՝ 162բ, Հովհաննէս՝ 250բ: Կիսախորան՝ 14ա, 106ա, 163ա, 251ա: Լուսանցադարձ՝ բուսական: Զարգադիր՝ թռչնադիր և հանգուցադիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, Ա փեղկին՝ արծաթյա խաչելութիւն: Պահպանակ՝ մազադաթ: Վիճակ՝ քաղաքար:

Հ ի շ ա տ ա կ ա Ր ա ն

Գրչի

ՅԼՅա. Փառք... Աւարանցաւ եռահարաշ և հոգիազարդ Աւետարանս ձեռամբ քաղմամեղ Գրիգոր լոկ անամբ իրիցոս, ի թրականութեանս Հայոց ՌՃ և Ը-երորդի (1659), ի մարտ ամսոյ Ի (20), զոր էր շախկապեալ երանեալ աւետարանչացն քառ քաղմանեանց գունոց ի մի ոստացն անկանելով հաճախ գորարուեստակե[ա]լ անուշացաց ծաղկանց և ող եփեցական կաղմութեամբ... Այսպիսի բիւր զանձուց և մեծագին մարգարտաց յույզ և խնդիր էր զսրբաանեալ և ի մանկութենէ միայնացեալ մահդասի միայնակացն եղիա, ի մանկութենէ լուեալ զհրամանս Տեառն, որ ասէ. Եթէ որ ոչ թողցէ զտուն իւր և զամենայն ինչ որ աշխարհայի[ն], ոչ կարէ իմ աշակերտ լինել: Վասն որոյ թողեալ յաշխարհ և որ ինչ աշխարհի է, աշակերտեցաւ հրամանացն Քրիստոսի, որ ասէ. Աս զիսալ քո և եկ քզկնի փմ: Ի մանկութենէ իւրմէ ասեալ յանձն զչարչարանս մարմնայն և գնացեալ ի մէնարանն Ղաւամուրաաւ ի յանապատն սուրբ: Եւ կեցեալ անդ ժամանակս ինչ, և հրամանաւ սուրբ հօրն իւրոյ տեառն Տէր Տէրունի մարքազարդ և սրբաներկ կրօնաւորի, գնացեալ ախա ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և համբուրեալ լուսաբուղիս զերեզմանն Քրիստոսի: Եւ անտի զարձեալ եկն առաջին ախտն իւր՝ ի անապատն սուրբ, և ստացաւ քաղում գրեանս, և շատ շինութիւնս աւելացուց ի յանապատին: Եւ չեա ժամանակաց վառեալ ի սէր սուրբ Աւետարանիս, հրամանաւ հօրն իւրոյ սրբոյ Տէր Տէրունին և կամակցութեամբ եղբարցն ամենեցան, եկեալ առ մեզ, և խնդրեաց վատարել զցանկութիւնս սրաի իւրոյ: Եւ իմ՝ ձեռն եղեալ աւարանցի զԱւետարանս սուրբ, և ծաղկեցի երբնեքն զանովք և ոսկէզօծ սրակօթ՝ ի խնդրոյ նորին: Եւ չեա գծագրել զսա վասն յիշատակի հոգւոյ իւրոյ և հոգևոր հօրն Տէր Տէրունին: Վասն որոյ հոգմամած դիմօք ազաշիմ զգաստ սրբազանից զպատահողքդ տիեզերաքարոզ սուրբ Աւետարանիս, յիշել սրաի մասք յազօթս ձեր զեղիայ միայնակացն, որ քաղում ջանս և աշխատանս կրեաց ի վերայ սուրբ Աւետարանիս և քաղում անգամ որդորեաց մեզ աւարտ հասուցանել, յիշել զնա և Աստուած-ողորմի ասել իւրն և ծնօղացն իւրոց. ամէն: Այլ և ազաշիմ գձեզ յիշել զմաքրատուն կրօնաւորն զՏէր Տէրունն և զմիաբանան սուրբ ախաին՝ զԳրիգոր եպիսկոպոսն և զԿարապետ արեղայն և Տէր եղիայն. և զամենայն միաբանան սուրբ ախաին յիշել և Աստուած-ողորմի ասել. յիշօղբդ՝ յիշեաց լիցի[ք] ի Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ամէն:

Եղև աւարտ սուրբ Աւետարանիս ի յերկիրս Գանջոյ, ի գեղս որ կոչի Քարախաւ, քնդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս, ի ժամանակս Շահ Ապաւիին Փոլոյ և ի կաթողիկոսութեան Հայոցս Ազատնից տեառն Տէր Պետրոսի մարքապոսն և սուրբ հայրապետի և կրկին լուսաւորչի, որ և խնամօք Աստուծոյ և շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն և քարի քաղաքաւարութեամբն իւրով լուսաւորեաց զխաւարեալ տունս Ազատնից և պայծառացոյց զեկեղեցիս կարգաւորութեամբ. որոյ Աստուածն ամենայնի տացէ նմա երկար կեանք և մեղաց թողութիւն: Եւ մերում եպիսկոպոսութեան քաղմահանճար և պատուական քաւշապետի տեառն Տէր Անտոնի՝ վերադիտողի սուրբ Աթոռցն կաթողիկէի վանիցն, որ յայնմ ժամանակի սա ևս քաղումք քաշութիւնս տրար ի կարգս և հաստատութիւնս հաստատոյ:

Այլ և ազաչեմ չիշել զգծօղ, ծաղկօղ և կաղմօղ սուրբ Աւետարանիս Գրիգոր քաղմամեղ երէցս հանդերձ ծնօղօր իմովք, և Աստուած-ողորմի տանիւն Այլ և ազաչեմ ամենեղազիր լինել սպակասութեան սորա, զի մաղաղաթն լոյծ վատ էր, մանաւանդ թէ ի ծաղկել համարարքաւին, զկէս տուրն տենալի և սարսափէի և կէս տուրն ի սախլմանէ նկարէի քստ խորհրդին և ոչ վայրապար:

Այլ և ազաչեմ չիշել դամենեան, որք ունին աշխատանս ի վերայ մեր և ի վերայ սուրբ Աւետարանիս: Այլ և չիշել զվարպետ գործոցս իմոյ զՏէր Գալիթն և զծնօղն իւր, չիշել զամենեան վերոգրեալն և չի սիրաիւ Աստուած-ողորմի տանի ամենեցուն, մանաւանդ ինձ գրողիս, որ լոյծ մեղատու էմ և ի մէջ նեղութեանց և ձեռաց շարեաց, և Տէրն վառաց ձեզ ողորմեսցի ի միտանգամ զաշխտեանն իւրոյ. ամէն:

161ա. (Նույն ձեռքով, սակեզիր) Յիշեցէք ի Քրիստոս զքարեմիտ և աստուածատէր Օլիէն, զհայրն իւր՝ Շահնազարն, մայրն՝ Ախաէն, կողակիցն՝ Խանումն, որդիքն՝ Ովանէսն, Գրիգորն, Գալուստն և զստերքն՝ Քաղստուլին և Խուրովն, չիշեցէք և Աստուած-ողորմի ասացէք, և Աստուած ողորմի ի գալըստեան իւրում. ամէն:

Հետագայի

ա. 314բ. Գործեալ չիշեցէք Սարգիսն և կողակիցն իւր Ոսկանծն և որդիքն իւր, որ ի գին սուրբ Աւետարանիս Խաւն ՁՌ (6000) դեկան, որս Տէր Աստուածն մեր ասցէ փոխարէն ասա և ի հանդերձեալն. ամէն:

բ. 314բ. Եւ յետ ժամանակաց ես նղիայ և Մխիթար միայնակեաց քաղհամ լըս] հաշեցար ի գեղեցկութիւն ներքուստ Աւետարանիս և ցանկացար արտաքուստ ես զարգարել զտուփ սուրբ Աւետարանիս, որպէս և տեսանէք իսկ: Եւ շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն եղեալ շրջեցար ի դրանս ողորմածաց, և ամենեկեան քստ կարեաց իւրեանց արարին ողորմութիւն, զոր Տէր Աստուած ամենեցուն ըզվարձս հատուցէ:

Գործեալ չիշեցէք արգիւնաւոր ողորմութիւն տուողին Ուլուպէկի որդի Սարգսին և կենակիցն՝ Գուլաղէն, և որդին՝ Ուլուպէկն և կենակիցն՝ Իննէն, և միւս որդին՝ Սախլէկն: Այլ և չիշեցէք Միգայէկն և կենակիցն՝ Աղասուքանն, և զստերն՝ Սարեան, ևս ասաւել՝ Տէր Յակոբն և կենակիցն իւր՝ Յուսիպնէն, և որդին՝ Սիմէօնն: Գործեալ չիշեցէք զՅակոբն և զկենակիցն իւր, այլ և զՊալի որդի Վարդանն: Գործեալ չիշեցէք Շահնազարի որդի Օլիէն և կենակիցն իւր՝ Խանումն, և այլ յամենայն չարեան մերժաւորսն իւր. ամէն: Գործեալ չիշեցէք Յակոբն և կենակիցն՝ Սառիկն, և որդիքն և զստերքն. ամէն, և Լույին. ամէն: Այլ և չիշեցէք Քաղստուլի Ուլուպանն և կենակիցն՝ Քարվանդէն և ամենայն ազգայիւնս. ամէն: Այլ և չիշեցէք Լուսամուրաւաւ յանապատի միազումար առ հասարակ ամենայն միաքանքս, զոր Տէր Աստուած ամենեցուն վարձս հատուցէ՝ ի կրկնակի զաշխտեանն իւրում. ամէն: Եւ չիշեցէք սակերիշ Նիազն, որ քաղում աշխատութեամբ զարգարեաց զաւետարանս ի թուականիս հայոց ՌՃ և ԻԴ (1675)-ին, մարեր:

գ. 315ա. Գործեալ չիշեցէք զՔալասակեցի Գրիգոր, ԲՌ (2000) դիան իւր հոգոյն քածին երեւ. Աստուած իւր հոգոյն ողորմի: Գործեալ չիշեցէք Յովանէսն, Նղիսաբեր, Նաւասարդ, Մարգարիտ, Միհասն, Ալավերդին, Մխիթարն,

Պետրոսն, Ռհան, Սսիկ, Սիրամաբ, Գալիք, որ Ա (1) նսճ (տիտոյ), Ժ (10) ապագի ավին։ Աստուած ողորմի իւրեանց։

29

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան, Arm. MS № 5)

Կից

ՌՃԼԳ—1684

Գրիչ՝ Հովհանն Երեց։ ԹԵՐՔ՝ 251 (—33), Նյուր՝ մադադաթ և թուղթ (խառն)։ Մեծություն՝ 7×10 ։ Գրություն՝ երկսյուն։ Գիր՝ բոլորգիր։ Տող՝ 21, Մանրանկարչություն—Խորան 2 (համարաբրտավ)։ Հովհաննես ափետարանիչ՝ 193թ։ Կիսախորան՝ 78ա, 122ա, 194ա։ Հաւանցադարդ՝ բուսական։ Զարդագիր՝ թռչնագիր։ Կազմ՝ չիք։ Վիճակ՝ վնասված, սկզբից քնկած են 1—33 թերթերը, թղթյա մասերը՝ թանաքակեր։

Մնք. Կազմի վրա կա՝ № 1369, իսկ Մարկոսի ափետարանի սկզբնաթերթի վրա՝ № 74։

Հ ի չ ա տ ա կ ա ր ա ն

Գրչի

192թ. Զվ Զրաձրճ բարձր դասը (եղբայրագիր՝ «Եւ Հովհանն էրէց գրեցի»⁸) թվին ՌՃԼԲ (1683), մարտի ամսոյն ԺԶ (16), օրն սրբաթ։

248ա. Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յերկիրս մերում Կեդալաց, ի գեօզն որ կոչի Կից, ի գրանէ Սուրբ Ստեփանոսի, ի հայրապետութեան Սուրբ էջմիածնայ Տէր Նղիսազարու, ի հովհապետութեան Ստաթէի Տէր Յովնանէլս արքեպիսկոպոսի, և սորի[ն] սղառաւոր Տէր Զաւարիա վարդապետի, ամէն։

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս թվին ՌՃԼԳ (1684) չոմովար Ժ (10), աւարտ սորա ի թագաւորութիւն Պարսից Շահ-Աւադմանի, և դիւօղ յերկիրս մերում զԹաւղար սուլթանն, որում շարշարանաւ կորուսուց յերկիրս, որ եւս Աստուած գերեք պատուհասն. Հանի Ալիխանն արդար եղև և եկեալ եթթ (42.000) հեծելով, բնակեցաւ ի քաղաքն Կանջալ, և բազում աւերութիւն արար ի Հայոց աշխարհիս, և չեա նորա զարիւն և ղերաշատիւն, և բազումք կորեան վասն անհնչութեան իւրեանց։

Հետազոյի

ա. 249ա. Արդ, յիշեցէք գրարեմիտ և զհեգահոյքի զՏէր Մելիքսէր, որ բազում փափականօր և չօժար սրաիւ եւ և իմ կենակից Կօզալս ստացանք գտորք Աւետարանս՝ յիշատակ հոգւոց մերոց և իմ ձեռդացն, զհայրն իմ՝ Տէր Թումայն և մայրն իմ՝ Շահումն, և իմ որդիքն՝ Աստուածատուրն, Յովնանն, Գրիգորն, Տէր Միհասն, Մովսէսն, Փիլիպոսն, և դասերքն իմ՝ Նղիսաբէրն և

⁸ Եղբայրագիրը վերձանել է քնկ. Ս. Եղանչանց։

Մարգարիտն, որ հանդեան առ Քրիստոս: Եւ ով որ կարգայ կամ օրինակէ, Աստուած-ողորմի առէ Տէր Մէլիֆանքին և իմ կենակից Կօզալին, և ով որ խնամօք պահէ զայն՝ արհնեալ լիցի ի Քրիստոսէ:

բ. 249բ. Դարձեալ յիշեցեք զՇնարադու քահանայն՝ զՏէր Առաքելն և զՏէր Կրիզօստոմ, որ եղև պատճառ սորին, և տանուէր Շապանն, որ է որդի Պարեմին և իւր բնատնիքին՝ Սարգսն, Սմբարն, Պապէն, զխալիֆայ տիրացաւ Սողոմոնն, Մառութն, Թիվին, Պաղասաւսն, Դազարն, Սարուխանն և Բինեարի որդի Շապանն, Ովանէսն և Ղարամանի որդի Աստուածատուրն, Դաւութի որդի Ավաքն, Պային, Թաալիին, Ոսկանն, իւր որդի՝ Պաղասաւսն, Թումէն, Սիմաւանն, Խաչատուրն, Դափանն, Միմէլն, Ապին, Վէլին: Եւ սորա Շնարադին զսվլաթաւորքն էին և մեծ համբայք, որ միշտ վարէին զկենցաղաւորութիւնս իւրեանց:

Դարձեալ յիշեցէք զկազմող սորին զԼորեցի Փումայն, և դուք յիշեալ լիցիք ի միտանկամ զալստեան Քրիստոսի Աստծուն մերոյ, որ է արհնեալ յաթառեանս, ամէն:

գ. 250ա. Կրկին յիշատակ է սուրբ Աւետարանս Անդամէջցի Մատուրի որդի Սիրականին, որ զերի էր անկեալ փ ձեռս աւագանիաց, վերոյ Սիրանշանն ազատեաց և լիա յիշատակ Անդամէջոյ Սուրբ Աստուածածնա եկեղեցւոյն, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի: Եւ որ հանդիպիք ի սմա, մէկ Հայր մեղայի յիշումն առնէք զվերոյ դժնօղն սորին՝ զՄատուր և զմայրն՝ Եղիսափէրն և զհամայն ննջեցեալս սորին, և դուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ մերմէ, ամէն: Երեցաւ ի Թվին ՌԲԽԵ (1796), սեպտեմբերի ԺԵ (15)-ին:

դ. 251ա. Յիշատակ ետաւ սուրբ Աւետարանս Շուշա քաղնքացի Ասազ Դանիէլեան Դազարեանցս Սերոյն Յովնանեաւ Մկեաշի եկեղեցւոյն՝ յիշատակ հոգւոց մերոց և փմ ծնողաց, որոյ յիշեցէք զպատճառս սորա, զի այլոց կալայ, և յիշեցէք իմ հայր Դանիէլն և եղբայրին իմ՝ Պետրոսն և Յարութիւն և զհամայն ննջեցեալն սորին: Հանդիպողքդ յիշեցէք, յիշեալ լինիցիք ի Քրիստոսի Աստծոյ մերմէ, ամէն:

Ի Բիւականին Քրիստոսի հազար ութ հարիւր ութսուն և երեք (1883) ամի, Ժ (10) մարտի:

30

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

(Ֆրեզնո, Մ. Երրորդութիւն Մայր եկեղեցի, № 2)

Դաշա գլուղ

ՌՃԼԹ—1690

Դրիշ՝ Եփրեմ: Սաացոդ՝ Մահգասի Ազարիա:

Հ ի շ ա տ ա կ աւ ւ ա ն

Դրշի

...Որոց հայցմամբ և մաղթանօք ողորմի Քրիստոս Աստուած ամենայն հալատալեալ քրիստոնէից, մանաւանդ մահգասի և սարկաւազ Ազարիային

և ծնողացն՝ մահգասի Եարդուլուն և Հոփասիմին, և որդացն՝ Պետրոսին և Բենիամինին, Բ (2) Պողոսիցն և Միքայէլին, ալ և ամուսնոյն՝ Ոսկուն և դստերացն՝ Վարդիսարունին և Հոփասիմէ կուսանին և Սոփիային, և հարսն՝ Մահրիթանին, ալ և հանգուցեալ դստերացն՝ Գայլանին, Աննային և Մարիամին, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և ինձ՝ անիմաստ և ամենամեղ եփեմ գծողիս և ծնողացն իմոց՝ Յովհաննէս քահանայի և Զանազանին, և եղբարցն իմոց՝ Ղուկասին և Մինաս սարկաւաղին, և ամենայն առ ու արեան մերձաւորացն իմոյ և ընթերցողացն:

* * *

Ես նուստ մահգասի Ազարիայս ստացա զԱյսմաւորս յիշատակ ինձ և իմ ծնողացն և ետուի դունն որոց եկեղեցեացն, որ վերածայնին Երեմիասեան և միւսուն՝ Սուր Եշան և Սուր Մինաս, որ կան հովանի և պահապան գեղարարիս Դաշա կոչեցեալ, և եղիցի սա միտմ և յիշատակ ի դունն սոցին որբան ժամանակ որ կայ ի դունն Երեմիասանին, յիս ժամանակաց, եթէ Սուր Մինասի եկեղեցին շինեն յաջողմամբն Ասատոյ, եթէ կամին անդ տանին առանց արաջման, բայց ալս Բ (2) եկեղեցեացս ի դատ, եթէ ով որ ջանայ հանել զսա ի սուրբ եկեղեցեացս՝ նպովեալ լիցի յԱսատոյ և ամենայն որոց նորա. ամէն:

* * *

Փառք... Արդ, ազաշեմք բանիմաստ հանճարունող որբասէր եղբարցդ, որք հանդիպիք յայսմ տառիս, յիշեցէք զստացող սորա զմահգասի Ազարիայն, որ է յերկրէն Գողթնեաց, ի գեղջէն, որ կոչի Ագուլեաց Դաշա, և գծնողսն իւր՝ զմահգասի Եարդուլին և զՀոփասիմէն, և զորդիսն իւր՝ զՊետրոսն և զԲենիամնէն, ալ և ամուսինն իւր՝ զՈսկին, և հանգուցեալ որդիսն և զդստերան իւր, ալ և զհարսն իւր զՄահրիթանն և զորդիսն:

Ով քահանայք և կարգակիցք,
Ճոնաւորաց հանգիսակիցք,
Սուրբ կուսանացքն ջահակիցք
Եւ Քրիստոսի գոլ խաչակիցք,
Յորժամ զայս գիրքըս տեսանէք,
Կամ ընթերցեալ ըզսա լսէք,
Զմեղօք լցեալս գուր յիշեցէք
Եւ ողորմին բարբառեցէք:
Իմ աշս ի ձեզ է հանապազ,
Որ եմ լըցեալ մեղօք աննուազ,
Դուք ընթերցիք զայս աննիազ,
Զհոգիս հանէք ի որոց գաս:
Ես յաշխարհի մեղէք կացի
Եւ ծուլութեամբ գկեանքս անցուցի,
Զմարմնոյ կարիքս հոգացի,
Զհոգիս ի միտս ես ոչ ամի:

Ի յայն կարգըս որ ես մըտի,
 Ի աղայութեան ես յանձն առի.
 Զոր ուխտեցի զայն շղահեցի,
 Այլ հակառակքն զընացի:
 Զայն հրեշտակաց կարգս որ առի,
 Զամէն մեղօք ծըրարեցի.
 Ես զմեղաց զուտն բացի
 Եւ համարձակ բնդ այն մըտի:
 Զար օրինակ բազմաց եղայ
 Եւ ծուլութեամբ բնկղմեցայ.
 Մարմինս հակեաց և զլորեցայ
 Եւ շարաշար վատթարեցայ:
 Ընդգէմ բարոյն եւ հեղացայ
 Եւ բնդ խտանան ժիր պրտայ.
 Զաւատարանն, որ բնթերցայ,
 Զայն խըփեցի և մոռացայ:
 Զինչ յաշխարհիս մարդիկք որ կայ,
 Զամէնն բաւ քան զիս տեսայ.
 Փան զամենայն յանցող պրտայ
 Ի ի սրբութեանց եւ հեռացայ:
 Միշտ ըզբերանս ի բաց տնիմ,
 Լեզուս խօսի յար զազանդին.
 Աչօք նայիմ ցանկականին
 Ի ի սիրտս առնում զխոց վերին:
 Ի մեծութիւնս եկի հասի,
 Զարտեսութիւնս իմ գիտացի.
 Զսէր աշխարհիս եւ փորձեցի,
 Որ է վատթար և յոյժ հոռի:
 Փոխան սիրոյն պատարագի
 Զազանդութիւնքն սիրեցի.
 Հեշտախտութեան ծառայեցի
 Եւ ցանկութեամբ զիս մաշեցի:
 Զմարդիկք ի յայն հրաւիրեցի,
 Զամենեւեան եւ ուսուցի,
 Ի յաջօթից ծուլացուցի
 Ի ի սէր մեղացքն կապեցի:
 Ես ձեզ մեղայ, իմ սուրբ եղբարք,
 Որ Քրիստոսի էք նմանակք,
 Զձեզ իմ մեղօքքս խոցեցի,
 Եւ շարաշար թերացուցի:
 Զամենայն որ գալթագղեցի
 Բազում մեղաց զուտն բացի.
 Ընդ աղայութեան կարգս, որ առի,
 Ես ի նմանէ ի դատ կացի:
 Զազքատութիւն յոյժ տաեցի,
 Որ աստուծոյ է սիրելի:

Արդ, ես ի ձեր յատա անկանիմ,
 Զձեր գարշապարսդ համբուրեմ,
 Զզջմամբ սրտիս յոյժ ալետառեմ:
 Եւ զիմ զանգատըս ծանուցանեմ:
 Զիմ վատութիւնս պարտանցէք,
 Եւ ներելով մեղաւորեցէք,
 Վասն իմ զՏէրն աղաչեցէք,
 Եւ թողութիւն ինձ հայցեցէք:
 Միթէ լինի, որ ողորմի,
 Ի ծերութեանս ժամանակի,
 Եւ փոխեցէ զիս ի բարի,
 Զի մի անփոխ մասնիմ չարի:
 Ես մեղապարտ գծող սորա
 Կամ առ մոյարըն յարակայ:
 Զձեզ աղաչեմ սրտիս բոլոր,
 Զմեզ յիշեցէք ի կամս յարգոր:
 Ով քահանայք աստուածապէրք,
 Մարութ մտօք սրբանուէրք,
 Յորժամ որ դաշս գիրքըս կարդայք,
 Յաղօթըս ձեր զմեզ յիշեցէք:
 Դուք զՔրիստոս աղաչեցէք,
 Եւ թողութիւն մեզ հայցեցէք,
 Զաստուած բնդ մեզ հաշտեցուցէք:
 Եւ ի շարեաց անփորձ կոցէք:
 Միթէ ի մեզ Տէրն ակնարկէ,
 Մեզօք հետցեալըս նորայէ,
 Ընդ սուրբ վրկայսն զառեացէ,
 Զանանց պրսակըն պարգևէ,
 Փառօք ի փառքս մեծարէ,
 Զհանգիստն անճառ ինձ պատրաստէ,
 Հանդերձ ընդ ձեօք փառաւորէ,
 Զձեռագիր մեղաց մեր պատառէ,
 Մանաւանդ քատացողի՝
 Ծաղկերանկ յայս մատենի
 Ազարիա անուն բարի,
 Հանդերձ ծնողօրն ամենայնի:

Գրեցաւ և աւարտեցաւ սրբոց պատմութիւնս, որ է Պատմագիր ամենայն
 սրբոց և կոչի Յայրմատարք, ի թուոյ կենարարին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
 Թ և վեց հարիւր Ղ (1690) և թուականիս Հայոց ՌՃ երեսն և ինն (1690), յամ-
 սեանն օգոստոսի Բ (2) և մարգաց է (?), յաւոր շաբաթի, ի զեօզն, որ կոչի
 Ազուլեաց Դաշա, ընդ հովանեաւ Սուրբ Ասեփանոսի եկեղեցոյս, որ վերա-
 ձայնի Երեմիոսեան, ալիս Սուրբ Նշանի եկեղեցոյս, որ կոչի Սուրբ Միքայ.
 ձեռամբ Եփրեմ անիմատ քահանայի, ի հայրապետութեան Հայոց Տեառն
 Եղիազարու սրբազան կաթողիկոսի, և թագաւորութեան պարսից Շահ Սու-

լէմանին, և առաջնորդութեան նահանգիս Գողթնեաց սրբոյ Աթոռոյ առաքելոյն Յովնայի՝ Յովաննու արհի և պանծայի սրբանուէր եպիսկոպոսի և մեաբայօրայի: Եղև փափագանօք ստացող սուրբ գրոցս զմահդասի Ագարիայն, որ ստացաւ զսա ի հալալ արգենամբք և ընչիւք իւրովք և ետ ընծայ ի դուռն Երեմխորանի եկեղեցոյն՝ յիշատակ անշինջ իւրն և ծնօղացն, որդոցն և մանուկն իւրոյ, հօրն իւրոյ՝ մահգասի Եաբղույուն և մօրն՝ Հռիփսիմին, այլև մանահանգոցեալ որդոցն՝ Պօղոսին և Միֆայէլին, և դարձեալ Պօղոսին, այլև դստերացն իւրոց՝ Վարդխաթունին և Հռիփսիմէ կուսակրօն ապաշխարողին և Սովիային, և հարսն Մանրիխանին, և հանգուցեալ դստերացն՝ Գայիանին, Աննային և Մարիամին:

Արդ, և ետ մեղսամած և ամենամեղ միայն լոկ անուամբ մահգասի Ագարիայս, որ եմ յերկրէն Գողթնեաց, ի գեղջէս Գաշա մոշեցեալ, և եմ ընդ յարկաւ և բնդ հովանեաւ Սրբոյ Երեմխորանի եկեղեցոյս; որ կառուցեալ է առաւմբ ամենասուրբ Երրորդութեանն, և ունի հանգուցեալ զմասն ինչ ի նշխարաց սրբոյն Ստեփանոսի նախապկային ի տաճարս այս, և ստացալ զայս միահամուռ սրբոց յիշատակաց դիրքս ի դաստաւածասուր ընչիւք մերովք, և ետաւ զսա յիշատակ յաւիտենական ի դուռն Երեմխորանի եկեղեցոյս զայն յուսալով, որ առէ, եթէ՝ Երանի այնոցիկ, որ ունիցին զՍիոն որդի: Եւ եղիցի յիշատակ ինձ և իմայնոցն, հօրն իմոյ՝ մահգասի Եաբղույուն և մօրն իմոյ՝ Հռիփսիմին, և կողակցին իմոյ՝ Ռսկուն, և որդոցն իմոց՝ Պետրոսին և Բենիամենին և հանգուցեալ Բ (2) Պօղոսիցն և Միֆայէլին, այլև դստերացն իմոց՝ Վարդխաթունին և Հռիփսիմէ կուսանին և Սովիային, և հանգուցեալ դստերացն՝ Գայիանին, Աննային և Մարիամին, և ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց: Եւ եղիցի ընծայ և նաէր Սուր Երեմխորանի տաճարիս և լիցի հոգոյ իմոյ որդի Սիոնի:

Ազաշեմ զձեզ, ո՛վ ազգայինք իմ և օտարականք և ընթերցողք, այլև օրինակողք, որ խնամով պահեսցիք զսա; և լինիցի անշարժ ի դրանէ սորին: Իսկ եթէ իմոց և օտարաց, յազգականաց և ի բարեկամաց, քահանայից և ժողովրդականաց, եթէ կրօնաւորաց և եթէ սարկաւաղաց, եթէ ի մեծաց և եթէ ի փոքունց կամիցի և ջանալ հանել զսա ի դրանէ սուրբ տաճարի Երեմխորանիս, այնպիսին հանեալ և արտաքսեալ լիցի յաշտն աստուածորդոյն, որ առէ: Երթայք յինէն, անիծեալք, ի հօրն յաւիտենական. այլև մասն և բաժին ընդ Յուդայի և ընդ Խաշահանուացն առցէ: Եւ դարձեալ նզովեալ եղիցի մարանաթայ, այլ և ԳՃԺԸ (318) հայրապետացն, եւ և նզովս ընդ Կայննի ժառանգեացէ, և առաջի արդար դատաստանին Քրիստոսի պարտաւորան զսանի հոգոյ իմոյ: Իսկ այնպիսին, որ խնամօք պահէ ի չրոյ, ի հրոյ և ի գողունեաց և պատրաստեցէ պատահարաց շարին՝ օրհնեալ լիցի ի յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա:

Դարձեալ յիշեցէք զպատուական քահանայք դեղջիս և սուրբ Երեմխորանի եկեղեցոյս զՏէր Պօղոս քաջիմաստուն և աւագ քահանայն, և զՏէր Նաւիին, զՏէր Յովաննէսն, և զՏէր Սաւեփանն, զի ի ձեռն նոցա ընծայեալ եղև զՅայսմաւորս ի տաճար Երեմխորանին:

Եւ ետ ազաշեմ զձեզ, ո՛վ դոսք քահանայից և սարկաւաղաց; յորժամ ընթեմնուք զսա և կամ օրինակէք, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զիս անարժան Ագարիա սարկաւաղս և զծնողան իմ և, ինքն Քրիստոս, որ առան

է ի տարա բարեաց և գիտէ հատուցանել գիւրաքանչիւրոց վարձան աշխատողացն ստացողին, գծագրողին, կամեցողին և վարժողացն, օրհնեալն յախտեանս. ամէն:

Գարձեալ յիշեցէք գաւազ եղբայրն իմ զԶաֆարիայն և զՄարգարէն, որք են հանգուցեալք առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն, և որգիք Զաֆարիին՝ Յոհաննէսն, Աբիսողօմն, Երեմիայն, Մաաքիայն, Աղամջանն և Ստեփանն և անդրանիկն Մաղափիայն, որ փոխեալ է առ Քրիստոս, և զգտերսն իւր՝ Գուլխարունն, ալիկ զգուտար Մարգարին՝ զՍանգուխտն ॥ ... (շար. թափված):

31

Պ Ա Տ Ա Ր Ա Գ Ա Մ Ա Տ Ո Յ Յ

(Նյու Յորք, էդուարդ Բազառարյան)

ՌՃԽԳ—1694

Դրիշ՝ Մկրտիչ քհ. Թերթ՝ 16: Նյուք՝ թուղթ: Մեծություն՝ $22 \times 31,7$: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բուրդգիր: Տաղ՝ 25: Մանրանկարչություն—կուսանցադարդ՝ բուսական: Կազմ, անմշակ կաշի, առանց տախտակի: Պանպանակ՝ թուղթ, մեկական թերթ սկզբից և վերջից: Վիճակ՝ վատ, թերթահան:

Մեր, Ձեռագիրը տեսա Նյու Յորքում Հ. Հապարյանի մոտ, վնասվել էր չրից: Տերթ խնդրել էր Հ. Հապարյանից որոշելու վնասի շափր, որպեսզի ապահովագրական ընկերությունից փոխհատուցում պահանջի:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ւ ւ ը

Գրչի

16ա Քրիստոս Աստուած, բարեխօսութեամբ ամենայն սրբոց, մանաւանդ քո անարատ ծնողիդ ազաշանօքն, ողորմեա հանգուցեալ Աղայրեղէ և իւր որդի Մկրտիչ քահանայս, որ գծեցի սա յիշատակ ինձ և իմ ծնօղացն: Խիստ դաս[ն] և ի նեղ էր ծամանակն. եկեղեցիքն ամէնքն փակեալ էին. ՌԵՃ (1500) թուման ին ուղում: Տէր Աստուած, մեզ ազատեա, ամէն:

Գրվեցաւ թվականիս ՌՃԽԳ (1694), սեպտեմբերի ԻԱ (21) սկիզբն է:

Բարեաց ամենից առաջնորդ Սուրբ Հոգի Աստուած, առաջնորդեա մխաօղ և դատապարտեալ ծառայի քոյ՝ Մկրտիչ իրիցի, հառանիւ յաւարտ գծիս, զոր սկսայ յաւուրս տօնի Սուրբ Խաչին անցեալ Գ-շաբաթի:

32

Խ Ո Ր Հ Ր Գ Ա Տ Ե Տ Ր

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան, Arm. MS № 1)

ՓԷ—XVII

Թերթ՝ 23: Նյուք՝ թուղթ: Մեծություն՝ 19×26 : Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բուրդգիր: Տաղ՝ 23: Մանրանկարչություն—Խաչելություն՝ 2ք: Խորան՝ 3ա: Կու-

սանցազուրդ՝ տեղաբաններ պատրուելից: Զարգացիր՝ թռչնազիր, դրադաշտը ծաղկազարդ շրջանակների մեջ: Կազմ՝ կաշեպատ սալաքաթուղթ: Վիճակ՝ քաղաքային:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Հեռագայի

Յիշատակ է հորուրդայտեարս Զաղացանդի Խառոզի որդի Գալուստին, հիշատակի դուռն Սուրբ Սարգիսի, որ է Քախալդալէն: Ով որ պատարաւ մատուցանէ, մէկ բերան ասեն՝ Աստուած-ողորմի Գալուստի հոգուն, մէկ Հայր մերոյ երկինք ասեն:

Գրեցաւ թվին Հայոց ՌՃՀԱ (1722), սեկտեմբերի ամսի ԻԾ (20)-ըն: Ըզգործըս ձեռաց մի՛ անտես առնեք. ամէն:

33

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

(Բոստոն, Հ. Թափալյան)

Սուրբ Նշան

ՓԷ—XVII

Գրիչ՝ Հովհաննէս Կրեց: Նյութ՝ թուղթ: Մեծաւրյուն՝ 6,5×19,5: Գրուրյուն՝ միասյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, աստառը՝ դրոշմազուրդ կտավ: Վիճակ՝ քաղաքային:

Մնք. Զեռտգրի սկզբում կա անդերեն նշում, կատարված 1855 թ. Դիտլ բեքիրում:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

Փասք... Գրեցաւ Աաղմոսայրանս ի դուռն Սուրբ Նշանին ձեռամբս և անորժան մեղաւոր Յոհաննէս երիցուս, և ծնաւդաց, և ամենայն արեան մերձաւորաց, և որ զմզսրմին ասեն. ամէն:

34

Ճ Ա Շ Ո Յ

(Ֆրեզնո, Մ. Արրորդաթյուն Մայր եկեղեցի, № 1)

ՓԷ—XVII

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Հետագայի (ԺԸ դ.)

Ֆիշատակ է սուրբ Ճաշօոցըս ի դռն Սուրբ Մինասին, որ է Դաշտեցի Հախի փէսայ Յարութիւնին և իւր ծնօղաց հոգոյն՝ Պօղոսին և ժօրն՝ Նազուին, և իւր կողակցուն՝ Մարիամին, և իւր սրգոյն՝ Դալուատին և զստե[ր]ցըն՝ Քազագուլին և Դաստագուլին, և ամէնայն տըրեան մերձավորաց: Որ է իշատակըս այս հալալ արդեանց իմաց, մատուցի ի տաճար Արքայն Մինասայ: Ով որ որ ծախի կամ ուրիշ երկիր ողորկի՝ Քրիստոսի առաջին պարտական մնա:

35

Ո Ւ Ր Բ Ա Թ Ա Գ Ւ Ր Ք

(Յահանսրուրգ, Հարաւային Աֆրիկա, Գրիգոր
Տեր-Պալլան*)

ԺԷ—XVII

Գրի՛ Գրիգոր սրկ.: Թերք՝ 117: Նուր՝ թուղթ: Մեծութուն՝ 10×14 : Գրու-
թուն՝ միասյուն: Գիր՝ քոլորդիր: Տող՝ 17: Մանրակարչութուն—Հովհաննէս՝
1ր, Տիրամայրի մանկան հետ՝ 36ր, Ղուկաս՝ 72ր: Հուանցազարդ՝ բուս-
կան: Զարգադիր՝ թռչնադիր: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, զրոշմազարդ, Բ
փեղկը կտարված և կաշեզուրկ, տատառք՝ կարմիր գործվածք: Պանպանակ՝
մազտղաթ, երկուական թերթ սկզբից և վերջից, հատված Մարկոսի Ավետա-
րանից, Ժ—ԺԱ դդ.: Վիճակ՝ վնասված, մանրանկարները՝ սևացած:

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ա. Աւետարան բժշկութեան:

բ. Աղօթք պահպանութեան:

գ. Պատմութիւն Ուստիանէ կուսին:

դ. Աղօթք սուրբ Կուսին (և այլ աղօթք):

ե. Գիր օձահարի:

զ. Տաղ հոգոյ և մարմնոյ. «Այսպիսի ցընծայ լեառնն Թափար...» (խաղա-
ղրված):

է. Տաղ հալատառ թուրքերէն. «Պանում շախ տիլարում սէնտայ սան...»:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

57ա. Գրիգորի գերաբով և շնորհալի վարդապետ քականտորեալ ի հո-
գոյն սրբոյ:

* Այս և N 35 ձևագիրը գտնվում էին Նյու Յորքի Հայոց աստվածաբանում: Ամենթա-
ցանք ԱՄՆ արքեպիսկոպոսի առաջնորդ Տ. Թորգոմ եպոս. Մանուկյանի հոժարակամ թույլտվու-
թյամբ:

111ա. Ձանարժանա՝ Գրիգոր սարկաւազս յիշեալ, և Աստուած զձեզ յիշեալ ի յազեզ դատաստանն Քրիստոսի Աստուծոյ մեր:

Հեաազայի

ա. 95բ. Յիշատակ է բժրշեարանս Յարչիմանին և Կոզակցին՝ Վարենէ, և տմենացն յարևան մերձաւորացն. Աստուած սղորմի և փրեանց հոգոյն: Յիշատակ ի դուռն Սուրբ Փրկիչին՝ ի ձեռն Տէր Տիրաւորին. ամէն: Հալք մեր:

բ. 95բ. Ես ծառայ Աստուծոյ տիր[ա]յցս Կարապետին... (շար. անընթեանի):

36

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Յոհանսբուրգ, Հարովային Աֆրիկա, Գրիգոր
Տէր. Պալլան)

ժէ—XVIII

Թերք՝ 251: Նյար՝ թուղթ: Մեծություն՝ $18,7 \times 14,3$: Գություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 23: Մանրանկարչություն—Լուսանցադարգ՝ բուսական (կարմիր և կապույտ): Կազմ՝ չիք: Վիճակ՝ վնասված:

Մեր. Տե՛ս № 35 ձեռագրի ծանոթագրութիւնը:

37

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ

(Լոս Անջելոս, Արշակ Տիգրանյան, № 5)

Քիլիս

ՌՃԾԴ-ՌՃԿԱ—1705—1712

Դրիչ՝ Տէր Փիլիպպէ (1ա—91բ, 1712 թ.), Գառադար դպիր: Սաացաղ՝ Մխիթար Քիլիսցի, Գառադար դպիր: Թերք՝ 169: Նյար՝ թուղթ: Մեծություն՝ $14,7 \times 9,7$: Գություն՝ միասյուն: Գիր՝ նսար: Տող՝ 21: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Վիճակ՝ բավարար:

ա. 1ա. Քարոզ վասն լեզուի, ի քանն Աստիկին, որ ասէ. Մահ և կեանք ի ձեռն լեզուի լինի:

բ. 9ա. Քարոզ վասն մեղաց: Որպէս ասէ առաքեալ[ն] Յակոբոս՝ ի քանն. Յանկոթեան լղացեալ՝ զմեզս ծնանի և մեղքն կտտարեալ՝ զմահ ծնանի:

գ. 16ա. Քարոզ վասն յիշուց սարսղաց, քաֆր ասողաց, բամբասողաց է:

դ. 24ա. Երանելեացն Աթանասի արքեպիսկոպոսի Աղեքսանդրոյ Հարցմունք վայելուչք և պատասխանիք Կիւրղի եպիսկոպոսի հայրապետի՝ յազազս մակացութեան և հանճարայ:

ե. 93ա. Պատմութիւն սուրբ առաքինաւոր կրօնաւորին և ճգնազգեաց միակեցին Յովսիմովսի, որ խորհեցաւ և զմտաւ էաժ երթալ յերկիրն երանելիաց:

զ. 114ա. Յանապատ մի զայր ԳՃ (300) ճգնաւոր...

է. 115ա. Պատմութիւն վասն թագաւորի, որ ոչ ոնէր որդի և եղև:

ը. 131ա. Պատմութիւն հրաշից Քիլիսու Սուրբ Յովանէս եկեղեցին, որ տկնեբն տեսին Բ քահանայ և Բ աշխարհայկան և փոքր կղերիկոս մի ընդ նոսա, զոր գրեալ է առաչակալս թվին ՌՃՀԸ (1729)-ին, աւուր երկուշաբթաբարին է ժամին. Վերագիրն էր Թ, գիր տարուն էր 2, Զատիկ՝ ապրիլի ԺԳ, որ տսեն Սոաշդատիկ:

131բ Ի մեր Հանոց թվականին
 ՌՃ Եօթանասնին
 Ութն աւելի վերայրերի (1729)
 Եւ իմաստնոց իմանալի,
 Որ էր ամիս հոգմոց ազգին,
 Փետրվարի երկու հնկին (10),
 Մէք նստէնաք եկեղեցին,
 Եւ օրն էր երկուշաբթի,
 Ետ կէս աւուր Եօթն ժամին
 Պահել ջիլէ քառասներին
 Տէր Մարտիրոս նորընծային,
 Տէր Ովանէս ընկեր սորին,
 Եւ այլ երկու այլ նստէին,
 Հետ ընդ նոսա խօսացէին,
 Զարմանալի չիրջս տեսին.
 Զախակողմ[ե]սն մեծ խորանին,

132ա Տէրունաչկան սուրբ պատկերին,
 Պատանայ տեղ ժամանաչկին,
 Կանթեղ մի կայր առաջ նորին.
 Յանկարծակի սոչքայ տեսին
 Լուս մի վառէր մէջ կանթեղին:
 Երբ զայն տեսին, ոտից կացին,
 Սակաւ այլ ինչ առաջ զնայցին՝
 Երկրպագեալ արտասովեցին
 Ծրնդրաբրութեամբ ազօթէին,
 Մեղաց թողութիւն հայցէին
 Եւ օրհնութիւն Տեառն մատուցին:
 Ետ ըզժամու դուն քացին,
 Ըզլուսարարն գոչեցին,
 Տեսիլ հրաշսն պատմեցին
 Թվին տաճկաց ԿՂՆ (1728—1729)

ը. 134բ. Բանք Կիրակէի: Պատմութիւն մեծ քաղաքին Հոգմ, որ է չկրեմոսա...

ժ. 145թ. Վասն գալստեան Նեաին—Առաջին օրն բարձրացի ծովքն
և (40) կանգուն...

ժա. 147ա. Վասն դժոխացն.

ժբ. 151ա. Վկայութիւնք հակառակացն և պատասխանիք նոցա:

ժգ. 162ա. Կարապետ մեծի վարդապետի...

ժդ. 165բ. Ամենայնի ըսկիզբն ևս եմ...

ժե. 166ա. Աստուած մարդասէր և անբողոքման, գիտեմ զի ձանձ-
րանալ...

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն

Փիլիպպէ գրչի

91թ. Աստուծով աւարտեցի ևս գտածեալս մեզօր Տէր Փիլիպպէս ի թվին
ՌՃԿԱ (1712), մարտի ամսոյն ելքն և ի ապրիլ ամսոյն մուտն ի Քիլիս գիւ-
ղաքաղաքի: Այսքան տետրիկս, որ յաղա՛ս հոգեորոշեան բանի հարցմունս
տարեալ մեծի վարդապետաց Արամասի և Կիւրղի. և սա տեսեալ նորքնծա
Քիլիսցի Մխիթար բանասէրս, ասաց ինձ գրել, և ևս ըստ տկար մարմնովս
ծրեցի և պիտոյս իւր, որ բարով վայելէ և երկարեալ ժամանակաւ ողջութեամբ
օգտեցի. ամէն:

Գառպար գրչի

130թ. Գրեցաւ ձեռամբ մահառի Արամասի որդի տրուպ Գառպար
ղպրի, ի մայիս ամսոյ ի և Զ (26) և թվին Հայոց ՌՃԿ (1711)-ին: Աւարտեցաւ
Հոգոյ գալստ]եան է (7)-ն, օր շաբաթի Ժ (10)-ն ժամու:

144թ. Որ և ստացօղ գրոցս և յորժամ կարգայր զպատգամս Աստուծոյ,
որ երեւցաւ յերկնից ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, յիշեցէք ի մաքրափայլ
յաղօթս ձեր զստացօղ սորս և զզծողս, փոքրիկ կիւղաքաղաքն Քիլիս մահառի
Արամասի որդի Գառպարս և զմայր իմ՝ Մարգարիտն և եղբայր իմ՝ տի-
րացու Մխիթարն և Կառապետն յիշեցէք, յիշեալ լիջիք տաաջի Աստուծոյ աս
ամենայն հաւատացեալան, և լսեցէք ամենեքեան միտքան քահանայնք հան-
դերձ ժողովրդեամբք, ասացէք օրհնեալ է Աստուած և անկեալ երկիրպապէք
Տեառն Աստուծոյ, որ իջեալ է Թուխտս թվին Հայոց ՌԶ և Ը (1639)-ին, [1]ու-
րիս ի և Դ (24)-ին, օրն Դ-շաբթի, և ի յօրինակելն զսա ի Քիլիս՝ թվին ՌՃՄԴ
(1705)-ին, ամէն:

Հայր մեր որ երկինս ասելով՝ յիշեցէք մեղաւոր և անպիտան զծող գրչիս՝
տրուպ Գառպարս և հանգուցեալ վարդապետ իմ՝ զՏէր Մելիքն քահանայն, որ
և հանգուցեալ էր ի թվականիս Հայոց ՌՃՄԱ (1702)-ին, օգոստոս ամսոյ մէկ.
Աստուած ողորմի ասողացն՝ Աստուածն ամենայնի իւր ողորմի. ամէն: Հայր:

Հեառզալի

132թ. Սահայ ՎՎՃՃ (1731—1732) նորքնծալ Տէր-Օվանէկս եղայ ի Սուրբ
Ակոբ տէրութենին: Կէն հին մեզօր մէզօր ըսկասի թի մէն էր մէզօր: Միւս
տէրութենին ասէ, ինքի ի՛նչ կուզես, անոնք սիրեցին, զիս ասեցին: Ըսի ու-

անցր իմ Աստուած ի նիկիա սուրբ Եղօփքըն հաւատամբ: Հոն ասացի և հա-
ւատաց Կոյտանքնու սուրբ Եղօփքըն. Փառք ի բարձուն հոն ասացին, ոչ
անիցեցին կոտլպաշ[ա]լըն, ոչ ջհուտըն, ոչ մարդքսլանըն, ոչ տաճիկըն, ոչ
դոզն, ոչ տաղաղըն, անիցեցին անհնայդանքըն ալ ալիքըն.

133ա. Հոգուն սրբոյ գէմ կանօղըն, տուղ պակաս էնօղըն, պակաս հապ-
րօղն, պակասին սէպապ ըլլօղըն, գիտնօղ ու շասօղն մի՛ բունես, բան անօր
է՛ր չի գանաս երկրայվորէն:

Պու տունեալ քօլալլիք միտալի.
Շիրին խանայ կուն օլայ,
Զխախ կիտաք՝ վէրան կալայ,
Մեղուցեալ մեղայ, Աստուած քաւեալ:

131ա. Մի ցանկանար փառասրել,
Քանիդի փառքն է անցաւոր,
Այսոր քեզ հիւր է,
Վազ իբրե թշի թէվաւոր:

Գրեցի այս գիրս Կալիք Տէր Մարտիրոս []

38

Խ Ո Ր Շ Ր Դ Ա Տ Ե Տ Ր

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան: Arm. MS № 2)

ՌՃՀԱ.—1722

Դեի՜ Նդիա երեց Մարգվանեցի: Սաացող՝ Մահաեսի Սինանի որդի Սա-
հակ: Թեւր՝ 21: Նյուր՝ թուղթ: Մեծւրջուն՝ 20,5×28: Գուրջուն՝ երկսլան:
Դիւ՝ բոլորգիր: Տող՝ 22: Մանրանկաււրջուն—խաշկութիւն՝ 1բ., զարդա-
նկար անվանաթերթ՝ 2ա: Կառանցաղարդ՝ բուսական, մի բանի հաւա: Զարդա-
ղիր՝ թռչնագիր: Կազմ՝ կաշեպատ սաւառակաթղթ: Վիճակ՝ բավարար:

Յնք. Կազմի վրա՝ № 1560:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ռ ա ն

Գրչի

Փառք... Որ ետուր կարողութիւն աւարտման Խորհրդադիրք սուրբ պա-
տարագիրս: Ընդ որս զայս Մանուսի Սինանի որդի Մանակս ցանկացայ զայս
ոսկէզարդ Խորհրդիս և ետու չիշատակ Պիտկէնու Սուրբ Աննայ անուամբ կո-
շեցեալ վանուց Սուրբ Աստուածածնայ տաճարին, անդ մնտցէ: Ո՛վ սրբա-
ղան հայրք, ազաշեմ և պաղտտեմ առ տէրութեան ձերոյ, յորժամ պատարագ
մատչի, չիշման արժան առնէք զմեղապարտ Մանակս, զհաչրն իմ և զմայրն

իմ և զկենսակիցս փմ՝ չիշելով զմաքրափալը աղօթս ձեր, և դուք վարձս ի Քրիստոսէ տանուցուք, և ձերին սուրբ աղօթիւքն Տէր Աստուածն ամենայնի մեզ մեղաւորացս ողորմեսցի. ամէն:

Սա եղաւ ի թվին ՌՃՀԱ (1722) ամին, մարտի 5 (5) օրն: Ով սք չիշէ, չիշեալ լինի: Հայր մեր որ:

Ձեռամբ մեղապարտ Մարգվանցու

Տէր եղիայ երիցու.

Մխալ բանիցս ձամ ամօթու,

Ձևեր ստացն հող և փոշի,

Ձեմ արժանի զանունս չիշելու:

39

Մ Ե Կ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Տ Ո Ի Մ Ա Ր Ի

(Նյու Ջըրսի, Պերճ և Արմինե Արազներ և
Արաւմիս Տեմիրճյան)

ՌՄ—1751

Գրիչ՝ Ոհան քնթերցող: Սաւցող՝ Մահտեսի Արրահամ: Թերթ՝ 162: Նյուր՝ թուղթ: Մեծութուն՝ 11×16,3: Գութնութուն՝ միասյուն: Գիր՝ նոսրագիր: Տող՝ 18: Մանրանկարչութիւն—Ճակատադարդ՝ 2ա, 14ա, 25ա: Կազմ՝ Ա. փեղկը կաշեպատ տախտակ, զրոշմադարդ, Բ. փեղկը՝ շիթ: Վիճակ՝ բավարար:

Մեր. Ձեռագիրս 1972 թ. փետրվարի 5-ին Թենեֆլայում (Նյու Ջըրսի Ինհանգ) տպերիս գրողի միջոցով Պերճ և Արմինե Արազները նվիրեցին Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (№ 10527):

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

ա. 2ա. Պատճէ տումար Հայոց:

բ. 14ա. Պատճէ տումար Հռովմայեցոց:

գ. 26ա. Մեկնութիւն տումարի, զոր փնդրեաց Թումայ վարդապետ Մեծոփայ վանից աստուածաբանակ սուրբ ուխտին և սիրով զհայցեալսն նորա կատարեալ Յակոբ վարդապետի Արիմացս:

դ. 150ա. Նորին Յակոբ վարդապետի Արիմեցոյ Յաղագս տումարական մակացութեան, թէ յորոց մարդկանէ արհեստաւորեցաւ, գիտելի է:

Հ Ի Չ Ա Մ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Գրչի

161բ. Գրեցաւ հանճարով լի գիրգս իմաստասիրական, յայտնիչ երկնի և շարժման երկնային մարմնոց, քննադից և հսկովմանց լուսաւորացն երկնի, և հաստատութեան երկրի, զորս Տումարի մեկնիչ կաշի, զորս գրեցի ես նուառս:

որի Տէր Կիրակոսի որդի Ոնան բնակացոյս, թիւն ՌՄ (1751)-ին, ք վաշխումն մահաւոյ Յեաւի որդի մահաւոյ Աբահամին, զոր Տէր Քրիստոս բարեաւ վաշխումն տայէ, ամէն:

Ձեռագալի

ա. 13ա (Շղագիր, հայատառ թուրքերեն) ... Թախթալպուրուն օղլու վէ Պալը վէ Բարսեղ, վէ Յակոբ (նույնը՝ 162թ):

բ. 163բ. Այս ձեռագիրս, որ Պերն և Աւմինէ Աբաղի ու իրենց մօր Արամիս Տեմիրենեանի (ծննդով Քանքալպուրունեան) սեփականութիւնն է՝ նուիրած է ա. Մեսրոպ Մաշտոցի Մատենադարանին, Երևան, ք չիշատակ Քանքալպուրունեան զերգաստանի ենչեցեալներուն (Տէրէվանցի, Կեսարիա): Յանձնուած է պր. Բարգէն Զուգասրգեանի ք ն. Ճիւրիշ, Միաց. Ննգ. Փետր. 5, 1972:

40

ՍԱՂՄՈՍԱՐԱՆ (ՀԱՅԱՏԱՌ ԹՈՒՐԺԵՐԵՆ)

(Նյու Յորք, Գրիգոր Մագսուտյան)

Կոստանդնուպոլիս

ՌՄԽԸ — 1799

Գրիշ՝ Նահապետ որդի Անգրիասի: Թերք՝ 310: Մեծութիւն՝ 13 × 19: Դրութիւն՝ երկսլուն: Գիր՝ նոսրգիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչութիւն — ճակատադարդ՝ 40բ, 75ա, 114բ, 146բ, 184ա, 217ա, 253ա: Զարդագիր՝ թռչնագիր և հանդուցագիր: Կազմ՝ ստվարաթուղթ: Վիճակ՝ լավ:

Մեր. Ձեռագիրս 1972 թ. փետրվարի 15-ին Թենեֆլայում (Նյու Ջորսի Նահանգ) տողերիս զրոգի միջոցով Գ. Մագսուտյանը նվիրեց Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (№ 10528):

Հ ի շ ա տ ա կ ա տ ա ն

Գրչի

309ա. Սենէ ՎԷՂԷ թէպիլ էվէլին ԷՄ կիւնիւ վէ Թարիքի խաւի սենէ 1799, օգոստոսուն 13 կիւնիւ հալիէ Կօսքանքանիտէ Ասաաւեր խանը սաթինէլէրինտէ խմի էլհաքիր Կոստանպետ նամինտէ հազէսիլէ եազմադէ պաշլուազըմտէ շարաթ կիւն սահէթ եէտիտէ վէ պիթիրմէսի տէֆուշ օ: Թարիքտէ սէկտեմբերին 28 վէ ճէմազ իլ-էվէլին Վ. կիւնիւ շորեքշարթի աքշամ սահէթ Զ-տէ պիթաի: Ալլահըն բէրէմի օլուրսաշ ֆիքրիմիտէ ըտանփաշ էթտիրմէք ելկեր եօմ օլուրսաշ վէ պիր քրիստեօնեաշ պուլուպ սրբալլան պատիրեաք հայրըմբղաան պիր իզին ալըրսամ ինշալլահ ըտանփաշալըր ֆիքրիմ...

309բ. Մէսքեանի հալա կետա եէրինտէ՝

Ասաաւեր խանը սաթինէլէրինտէ,

Եա ըէպլ, ալիրմաշ սատիքլէրինտէ,

Իթտիրմէ աաազէթ օլ բեմլէրիլէ:

310ա. հարի զէմասէ Կոստանքանիտէ,
 Իսմի էլհաքիր նահապետ նամինտէ,
 Իպնի թէրզի Անտիրեաստէ տիքտէ,
 Զիքրի խայր օլա ալէմլէրիլէ:

Պուքիթապի քի հազաք հաքիր պենտենիզ Ղայսէրի շէհրբինտէն Քանապուրուն օղլու Աբրահամ աղանն շրրազը, զէ թէրզի Անտիրեասըն օղլուն ճիւմլէնիկ այաք թիրապը Լանապետի հանդուցեալ Անտիրեաս. հաճի նահապետեան...

Քիթապի թեօհֆէ էլ հաքիր նահապետ:

Կնիադրաշմ. 310ա (փախագիր) «նահապետ»:

41

Բ Ժ Շ Կ Ա Ր Ա Ն

(Թենեֆլայ, Նյու Ջրքսի, Պետրոս Նորհատ)

ԺԸ-ԺԹ—XVIII—XIX

Թերք՝ 81. չգրված՝ 52ա—58բ, 79բ—81բ: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 13×19 , Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ հոտրգիր: Տող՝ 35—40, 23: Կազմ՝ թղթյա: Վիճակ՝ բավարար:

Մեր. Զեռագիրս 1972 թ. փետրվարի 15-ին Թենեֆլայում (Նյու Ջրքսի հաճանգ) տողերիս գրողի միջոցով Պետրոս Նորհատը նվիրեց Մաշտոցի անվան Մատենադարանին (№ 10529):

Բ Ա Ղ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ա. 1ա—51բ. Հազա քիթապ բուվէլէթ մուալիճէթ Պուզրատ հազիրէթլարներն (Բժշկարուն Հիպոկրատի):

բ. 59ա—79ա. Մադալէի էվէլ պէնի ատէմին պէտէնի էհվալինքեղէտիր (Մարգարեկազմություն):

42

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

(Վաշինգտոն, Կոնգրեսի գրադարան, Arm. MS № 6)

ԺԹ—XIX

Թերք՝ 32. Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 19×26 , Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ շղաղիր: Տող՝ 26: Կազմ՝ թղթակազմ: Վիճակ՝ բավարար. կազմը՝ պատուված:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հայաստան և արաբաստան բառերեն տաղեր հանդիպակաց էլերով.

1ա. تاریخ حضرت پرتو افندی (իբր հայաստան էջը)

1 բ. Կիսֆթէի Հաշմէթ. 2ա. كشمه حشمه

1բ. Քարիխի Հայտ էֆէնտի. 2ա. تاریخ اسعد افندی և այլն: